

چکیده

امروزه حکمرانی مطلوب به عنوان یکی از نظریه ها و الگوهای غالب در عرصه اداره و راهبری مطرح، و در کانون توجه فزاینده اندیشمندان و فعالان توسعه و همچنین دستور کار ویژه دولت ها و جوامع نوین قرار گرفته است. از این رو، در این مقاله تلاش شده است تا اصول و ارکان این رویکرد مدیریتی - سیاسی در پرتوی عملکرد آیت الله رئیسی مورد بازخوانی قرار گیرد. این پژوهش از نظر هدف، توسعه ای و از نظر روش شناسی، کیفی است. داده های مورد نیاز از طریق روش های کتابخانه ای و منابع برخط جمع آوری شده است. بدین منظور، با بهره گیری از روش توصیفی - تحلیلی و تطبیقی - اسنادی به بازخوانی مؤلفه های حکمرانی مطلوب پرداخته می شود. یافته های پژوهش نشان می دهد حکمرانی مطلوب به عنوان نظریه و الگویی نوین در اداره و راهبری جوامع مورد توجه قرار گرفته و از کاربرد فزاینده ای در ادبیات توسعه و همچنین اسناد بین المللی برخوردار شده است. اهمیت و جذابیت حکمرانی مطلوب در این مسئله محوری نهفته است که موفقیت ها و یا عدم موفقیت های حکمرانی نه تنها نسل معاصر را تحت تأثیر قرار می دهد، بلکه با حرکت مواج در گذر زمان، نسل های آینده را نیز تحت الشعاع قرار می دهد و به توسعه و یا محدودیت آزادی، رفاه و انتخاب آن ها در آینده منجر می شود. از این رو، مطلوبیت حکمرانی متضمن حفظ و ارتقای سطح رفاه، آزادی، انتخاب، بهروزی و زندگی مطلوب نسل های معاصر و آینده و همچنین ظرفیت های تداوم بخش و پایدارساز حیات انسانی در سطح جوامع بشری است.

■ واژگان کلیدی

حکمرانی مطلوب، اصول، ارکان، اندیشه ورزی، سیما

سیمای حکمرانی مطلوب در اندیشه آیت الله رئیسی

علیرضا کیقبادی

دکتری مدیریت آینده پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، ایران، تهران
keyghobadi14@gmail.com

محمد رضا حسن آبادی

دانشجوی دکتری مهندسی برق، دانشگاه شهید بهشتی، ایران، تهران.
mohammad_hasanabady@yahoo.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

در پژوهش‌های پیشین به ماهیت، بررسی دلایل بنیادین و تعریف صحیح مسئله کمتر پرداخته می‌شد، اما اکنون فهم و تشخیص، بررسی ماهیت و درنهایت تعریف صحیح مسئله و ابعاد و تأثیرات آن به‌عنوان ورودی، نقطه آغازین تحلیل‌های خط‌مشی عمومی قرار می‌گیرد (Ofrasio, ۲۰۲۰) (Spector & Kitsuse, ۲۰۰۱). حکمرانی همواره یکی از ارکان اساسی تمدن بشری بوده، اما مفاهیم آن به‌طور مداوم و هم‌راستا با تحولات اجتماعی، سیاسی و نهادهای حاکمیتی بازتعریف شده است. این بازتعریف‌ها در واکنش به تغییرات در شیوه‌های اعمال قدرت و سازوکارهای جدید سیاست‌گذاری صورت گرفته است که پاسخ‌هایی به تحولات پدیده‌های سیاسی معاصر به‌شمار می‌رود. در این راستا، مباحث گسترده‌ای در زمینه ماهیت حکمرانی مطرح شده است؛ برخی آن را فن، دانش یا هنر می‌دانند، اما همگان بر این اجماع دارند که حکمرانی، پیش از اینکه به‌عنوان مقوله‌ای نظری مطرح شود، بخش جدایی‌ناپذیر از رفتار کنشگران سیاسی در تاریخ جوامع بشری بوده است.

حکمرانی اعمال اقتدار از طریق سنت‌ها و نهادهای رسمی و غیر رسمی به‌منظور تأمین منافع عامه است. حکمرانی به سازمان‌ها و افرادی می‌پردازد که در فرایند تصمیم‌گیری و اجرای تصمیمات نقش دارند (رضایی‌زاده، ۱۴۰۰). مشارکت در مناسبات حکمرانی یا حکمرانی مطلوب اخیراً به‌طور گسترده‌ای در صحنه حکمرانی ظاهر شده است. حکمرانی مطلوب روشی برای رویارویی با طیف وسیعی از مشکلات و تعارضات است که در آن افراد به‌طور مرتب با مذاکره با یکدیگر و تصمیم‌گیری جمعی، به تصمیمات رضایت‌بخش و قانع‌کننده می‌رسند (Schmitter et al, ۲۰۰۲).

در جهان امروز مشارکت گسترده مردم در تمام فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یکی از ملزومات دستیابی به توسعه پایدار به‌شمار می‌رود. به این معنا که داشتن برنامه مناسب و منابع کافی گرچه از نیازهای رسیدن به توسعه پایدار است، اما بدون عزم قوی و مشارکت فراگیر در پیشبرد امور، جامعه را در دستیابی به اهداف طراحی شده با چالش‌های جدی مواجه می‌سازد؛ بنابراین، مشارکت از مباحث اساسی توسعه است که زمینه رشد و تعالی آن از فرهنگ هر اجتماع بر می‌خیزد (گنجی و همکاران، ۱۳۹۴).

دلیل مخالفت عده‌ای با دولت شهید رئیسی جلوگیری از الگوسازی او است، آن‌ها تنها به دنبال خلاصه کردن شهید رئیسی در رفتارهای فردی خوب هستند و نمی‌خواهند شهید رئیسی به عنوان ارائه‌دهنده الگوی حکمرانی بی‌بدیل معرفی شود. جمهوری اسلامی باید بتواند الگوی دولت اسلامی ارائه کند تا دنیا بتواند از ما بیاموزد؛ دولت حکمرانی اسلامی که شهید رئیسی آغاز کرد، ویژگی‌هایی دارد که در ادامه به آن می‌پردازیم. سه سال حکومت شهید آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی به تعبیر رهبر معظم انقلاب امیر کبیر گونه بود و بسیاری از اقدامات و کارهای جدید را پایه‌گذاری کرد. تا پیش از شهید رئیسی عنوان امیر کبیر برای برخی از سیاستمداران غرب‌گرا خرج شده بود، اما به‌واقع در دوران معاصر، شهید رئیسی بود که شایستگی چنین عنوانی داشت. امیر کبیر سه سال حکومت کرد. شهید رئیسی هم سه سال حکومت کرد. هر دو منشأ بسیاری از پیشرفت‌ها در کشور شدند. منتها تفاوت شهید رئیسی با امیر کبیر در این است که در روزگار امیر کبیر، امپراطوری رسانه‌ای غرب به شکل امروز وجود نداشت؛ لذا امیر کبیر با خدماتش تاریخی شد، اما رئیسی مظلوم در دوره‌ای خدمات ارزنده به کشور کرد که پروپاگاندای سنگین رسانه‌ای غرب کار را در نشان دادن چهره این شهید و خدمات ارزنده‌اش سخت کرده است. بر این اساس در این مقاله تلاش شده است با تبیین و بررسی عملکرد آیت‌الله رئیسی به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که سیمای حکمرانی مطلوب در اندیشه آیت‌الله رئیسی چه جایگاهی داشته، و بر چه اصولی مبتنی بوده است؟

۱۲۱

۲. پیشینه پژوهش

حکمرانی مطلوب به عنوان رویکردی نوین در ساحت اداره و راهبری جوامع بشری از اهمیت ویژه‌ای در میان مجامع بین‌المللی و محافل علمی برخوردار شده، و در مرکز توجه مطالعاتی دانشگران و پژوهشگران قرار گرفته است. در راستای این اهمیت و توجه، فعالیت‌های مطالعاتی گوناگونی نیز در داخل کشور در این حوزه به‌ویژه با تمرکز بر مبانی و آموزه‌های دینی و علوی انجام شده است که در ادامه بخشی از این مطالعات مورد اشاره قرار می‌گیرد.

پورعزت (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «پژوهش ابعاد حکمرانی اخلاقی در فحوای عهدنامه امیر(ع)»، عهدنامه را به مثابه جانمایه خرد معنوی و سند افتخار شیعه و یکی

از مستندات اصیل اسلامی برای استخراج الزامات و اصول اخلاقی حکمرانی و حکمرانی اخلاقی معرفی می‌کند که چارچوب منسجمی را برای فهم الزامات اخلاق اداری در اسلام ارائه می‌کند و از اهمیت و شأن منزلت اداره در اسلام پرده بر می‌دارد. نگارنده در ادامه به دلالت‌های نامه در ساحت حکمرانی پرداخته است و ویژگی‌های حکمرانی اخلاقی و حکومت عدالت‌پیشه را مشخص و تبیین می‌کند.

شاه‌آبادی و جامه‌بزرگی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه» به بررسی نظریه حکمرانی خوب و مقایسه آن با دیدگاه امام علی(ع) در نهج‌البلاغه می‌پردازند و نتیجه‌گیری می‌کنند که دیدگاه امام علی(ع) درباره حکمرانی نه تنها با نظریه حکمرانی خوب منافاتی ندارد، بلکه در بسیاری از موارد از آن کامل‌تر و جامع‌تر است.

سردارنیا و شاکری (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «تبیین حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه با رویکرد روشی زمینه‌گرا» به تحلیل و بررسی حکمرانی خوب و شاخص‌های آن در نهج‌البلاغه پرداخته‌اند و نتیجه‌گیری می‌کنند که موضوع حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه در قالب الگویی کاملاً مطلوب فرازمانی و فرامکانی در بستر جامعه توحیدی اسلامی و پذیرش مشروط و وضعیت‌مند تمام شاخص‌های امروزی این مفهوم در اندیشه سیاسی غرب ترسیم شده است.

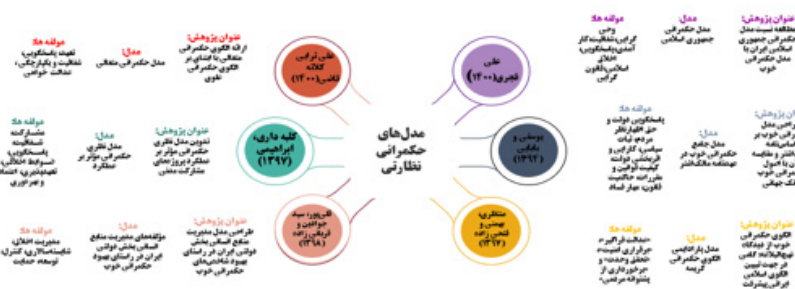
یوسفی و بابایی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «طراحی مدل حکمرانی خوب بر اساس نامه مالک اشتر و مقایسه آن با اصول حکمرانی خوب بانک جهانی» به طراحی الگوی حکمرانی خوب از عهدنامه مالک اشتر و مقایسه آن با مؤلفه‌های حکمرانی خوب مورد نظر بانک جهانی می‌پردازند و نتیجه می‌گیرند دیدگاه امام علی(ع) درباره حکمرانی خوب از عناصر مشترکی با نظریه حکمرانی خوب بانک جهانی برخوردار است و حقیقت واحدی را از حکمرانی خوب ارائه می‌کنند؛ با وجود این، روش‌های رسیدن به حکمرانی خوب در دو دوره به علت تفاوت‌های ساختاری هر زمان متفاوت است.

بامری و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «سیاست عملی و فنون حکمرانی امام علی(ع): مطالعه موردی حکومت‌مندی در نامه‌های نهج‌البلاغه» با تفسیر نامه‌های نهج‌البلاغه به تبیین موضوع حکومت‌مندی از زاویه امام علی(ع) پرداخته‌اند و نتیجه‌گیری

توکلی سادات و همکاران (۲۰۱۷) نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «حکمرانی مطلوب در بافت نهج‌البلاغه» با تحلیل محتوایی نهج‌البلاغه به بررسی مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه حضرت علی(ع) می‌پردازند و ۱۱ نشانگر حاکمیت قانون، عدالت و ظلم‌نکردن، برابری، مشارکت، خودمراقبتی، زمینه‌سازی حرکت به سمت خدا، تنویر افکار عمومی، اقتصاد سالم و پویا، تأمین زندگی اقشار فقیر جامعه، امنیت اجتماعی و پاسخگویی در برابر خداوند و مردم را مشخص و معرفی می‌کند.

در مجموع، بررسی پیشینه پژوهش حکایت از آن دارد که پردازش حکمرانی مطلوب با توسل به آموزه‌های اسلامی به‌دلیل جامعیت و حقانیت این آموزه‌ها فراتر از جذابیت‌های علمی و مطالعاتی به‌عنوان یک ضرورت مدیریتی و سیاستی در جوامع اسلامی مطرح است. در این راستا، بازخوانی مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب در آموزه‌های علوی به دلیل تحقق عینی حکمرانی مطلوب در قالب حکمرانی علوی و بهره‌برداری از این آموزه‌ها می‌تواند تحولات نظری و عملی شگرفی را در این ساحت به ارمغان آورد. بر این اساس، این پژوهش با اتخاذ رویکرد تکمیلی - تطبیقی و سبک توصیفی - تحلیلی متمایز به بازخوانی حکمرانی مطلوب در پرتو عملکرد آیت‌الله رئیسی پرداخته است که می‌تواند در تولید و توسعه ادبیات موضوع مؤثر باشد.

جدول ۱. مؤلفه‌های تأثیرگذار در کارآمدی نظارت در نظام حکمرانی

۳. روش پژوهش

مهم‌ترین مسئله در انتخاب روش پژوهش، اتخاذ راهبرد پژوهشی مناسب مبتنی بر مسئله مورد بررسی است (قلی‌پور، درویش‌زاده و پیران نژاد، ۱۳۹۸). این مقاله بر اساس روش گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی و از نظر هدف، کاربردی و توسعه‌ای است. روش پژوهش به کار گرفته شده، کیفی و از نوع تحلیل محتوا است. در این روش ابتدا مضمون‌های پنهان در متن و محتوای منابع شناسایی و استخراج می‌شود و سپس مورد تحلیل قرار می‌گیرد، اما پژوهشگر متغیرها را تغییر، دستکاری و یا کنترل نمی‌کند و تنها به تعریف و توصیف متون و متغیرها می‌پردازد. اساس کار در تحلیل محتوا مقایسه و طبقه‌بندی متون و داده‌ها است. این روش فرایندی ذهنی است که در آن روابط مفهومی بین متغیرها و مضمون‌ها شناسایی می‌شود (رضائی و همکاران، ۱۳۹۶). در تحلیل کیفی محتوا از نوع طبقه‌بندی، پژوهشگر با ارائه و مفروض گرفتن تعاریف مشخصی قبل از شروع به پژوهش، به مطالعه متون تعیین‌شده می‌پردازد و با مقایسه تعاریف از پیش تعیین‌شده و متن‌های مورد تحلیل به داوری درباره عدم وجود یا وجود مصداق‌های آن تعریف در متون مورد نظر می‌پردازد (شهرابی و کاووسی، ۱۳۹۵). مهم‌ترین مراحل اساسی به کار رفته در این پژوهش، عبارت است از (اکبری و رضائی، ۱۳۹۱) (قائدی و گلشنی، ۱۳۹۵).

۱۲۴

۴. واکاوی ادبیات و مبانی نظری

حکمرانی مطلوب

چارچوب نظری این موردپژوهی مبتنی بر نظریه «حکمرانی خوب» مورد بررسی قرار گرفته است. ایده «حکمرانی مطلوب» در اواخر دهه ۱۹۸۰ توسط بانک جهانی مطرح شد و با افزایش چشمگیر عمومیت و مقبولیت به عنوان نقطه نهایی و آرمانی توسعه مورد توجه ویژه پژوهشگران و نهادهای توسعه قرار گرفت و به‌طور فراگیری به «چارچوب تحلیل» در علوم اجتماعی و حوزه‌های مرتبط با آن و «دستورکار سیاستی» در جوامع و نهادهای جهانی تبدیل شد. به دنبال بانک جهانی، بسیاری دیگر از نهادهای مهم بین‌المللی مانند صندوق بین‌المللی پول، برنامه توسعه سازمان ملل، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، اتحادیه اروپا و دیگر نهادها و پژوهشگران ملی و بین‌المللی به اتخاذ و توسعه مفهوم حکمرانی مطلوب پرداختند. در آغاز، حکمرانی مطلوب بر اقتصاد متمرکز شد که این کار

از دستور کار بانک جهانی منبعث می‌شد. با وجود این، توسعه به‌عنوان «طرح‌واره عمومی» مقوله‌ای جامع‌تر از عقلانیت محض اقتصادی به‌شمار می‌رود. از این‌رو، حکمرانی مطلوب از لحاظ مفهومی توسعه یافت و به‌تدریج به‌عنوان الگوی متعالی اداره و راهبری جوامع و کالبد تجلی حاکمیت قانون، حقوق بشر و اقتصاد کارآمد مطرح شد و مورد تأکید قرار گرفت. به عبارت دیگر، حکمرانی مطلوب به تجلی‌گاه مجموعه اصول هنجاری و ارکان نهادی نظام و جامعه مطلوب تبدیل شد.

حکمرانی مطلوب، الگویی از مدیریت جمعی زندگی عمومی ارائه می‌کند که توسط کارگزاران و شهروندان و رابطه جدید میان حکومت و جامعه مدنی شکل گرفته، و اجرا شده است. در ماهیت جدید ارتباط این دو رکن نهادی و بنیادی حکمرانی مطلوب، اقتدار سیاسی حکومت در خدمت به‌روزی و منافع عمومی نسل حاضر و آینده قرار می‌گیرد و جامعه مدنی به‌عنوان ناظر، ارزیاب و منبع حقیقی مرجعیت، قدرت حکومت را کنترل، تعدیل و متوازن می‌کند و در راستای توسعه و پیشرفت همه‌جانبه جامعه جهت‌دهی و هدایت می‌کند (کمپجانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲۹). به عبارت دیگر، الگوی حکمرانی خوب با به‌رسمیت‌شناختن نیروهای گوناگون اجتماعی در عرصه‌های گوناگون به هم‌زمانی نقش دولت و جامعه در مسیر توسعه و اداره امور عمومی و به‌نوعی بر تمرکززدایی در بستر اجتماعی و سیاسی توسعه تأکید دارد (صفریان و امام‌جمعه‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۷۵). حکمرانی مطلوب، به این ترتیب، مشارکت و نمایندگی را می‌پروراند؛ انصاف و برابری را ارتقا می‌دهد؛ تخصیص اثربخش و کارآمد منابع را محقق می‌سازد؛ حل و فصل مسالمت‌آمیز تعارضات را فراهم می‌کند؛ تعهدات معطوف به آینده را عملی می‌کند و آینده‌مدار است (Tonn, ۲۰۱۲: ۷۷۱). حکمرانی خوب در واقع گفتمانی نوین در اعمال حکمرانی به‌شمار می‌آید که با تلفیق مؤلفه‌های ویژه، حکمرانی مطلوب را توصیف می‌کند (امامی و شاکری، ۱۳۹۴: ۳۰). حکمرانی خوب، به تعبیری دیگر، بیانی نو از مفاهیمی همچون حقوق بشر، مردم‌سالاری، مسئولیت‌پذیری، پاسخگویی، مشارکت و قانون‌مندی است. به مفهوم دیگر، حکمرانی خوب بیان‌کننده توسعه حق‌بنیاد و انسان‌محور است. در عین حال، ساختاری ایجاد کرده است که همه این اهداف و ارزش‌ها یک‌جا جمع شوند و بسترهای لازم را برای تحقق اهداف مشخص‌شده، به‌وجود آورند (امامی و شاکری، ۱۳۹۶: ۴۶). از این‌رو، حکمرانی خوب مردم

را صاحبان حق می‌داند که قدرت و اعمال اقتدار را به دولت واگذار می‌کنند تا با حکمرانی خوب، بهزیستی عمومی، توسعه پایدار انسانی و رضایت مادی و معنوی را به حداکثر برساند و از حقوق اساسی آن‌ها مانند آزادی و گسترش دامنه انتخاب‌ها حمایت کند (دوله و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۶). بر این اساس، مفهوم حکمرانی خوب در ذات خود تعامل و همکاری بین جامعه مدنی و نظام سیاسی یا تعامل بین دولت و شهروندان را دارد؛ بنابراین، حکمرانی خوب ناظر بر سیاست مبتنی بر مشارکت، دولت مردم‌سالار، کارآمدی حکومت و مدیریت با کیفیت در جامعه است (ساعی و روشن، ۱۳۸۹: ۱۶۹).

در این راستا، مبانی نظری مقاله در چارچوب «منظومه حکمرانی مطلوب (کميجانی، ۱۳۹۸: ۱۶۰)» بررسی شده است. بر این اساس، نظریه و الگوی حکمرانی خوب به لحاظ نظری و عملی از ابعاد هنجاری برخوردار است که استلزامات ماهوی آن درباره پنج اصل پاسخگویی، شفافیت، مشارکت، حاکمیت قانون و کارآمدی و استلزامات نهادی آن درباره دو رکن حکومت و جامعه مدنی از همگرایی و هم‌افزایی برخوردار می‌شود و با کانونیت عدالت به عنوان جوهره حکمرانی در فرایند تحول‌آفرینی و پیش‌برندگی خود به توسعه پایدار انسانی و اجتماعی رهنمون می‌شود.

نظریه یا الگوی حکمرانی خوب ایده‌ای است که به دنبال ناکارآمدی سازوکارهای پیشین توسعه مطرح شد و از جمله ابزارهایی است که برای بهبود عملکرد سامانه‌های مدیریتی و سیاسی در نظر گرفته شده است (مرشدی‌زاد، ۱۳۹۶: ۱۲۵-۱۲۶). حکمرانی خوب در ایجاد ممالک توانمند و برخوردار از ظرفیت پیشگامی در فعالیتهای توسعه‌ای نقش مهمی ایفا می‌کند. به تعبیر دیگر، حکمرانی خوب یکی از پیش‌نیازهای اساسی دستیابی به توسعه پایدار است و بدون حکمرانی خوب تلاش برای توسعه هدفی واهی به‌شمار می‌رود (Hope, ۲۰۰۹: ۷۲۸, ۷۳۰, ۷۳۷).

با فراگیری و مقبولیت فزاینده «همیت، و حتی محوریت، حکمرانی مطلوب در توسعه»، مفهوم حکمرانی مطلوب به کانون مجموعه گوناگونی از مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مطلوب تبدیل شد که جوامع سرتاسر جهان درصدد تحقق‌پذیرسازی آن‌ها برآمدند. حکمرانی مطلوب از رهیافت پژوهشگران به‌شیوه هدایت توجهات به ابعاد نهادی توسعه، از رهگذر فعالان به‌شیوه پردازش مسائل حساس سیاسی مانند فساد، و از دیدگاه حامیان به‌شیوه افزایش توجهات

به عوامل شکل‌دهنده تبدیل شد. حکمرانی مطلوب - با تورم مفهومی به‌عنوان نقطه‌نهایی و آرمانی توسعه - در عمل به نوشداروی مسائل و مشکلات موجود تبدیل شد. حکمرانی مطلوب، در سال‌های اخیر، با توسعه پیوسته مفهومی از اهمیت فزاینده‌تری نیز برخوردار شده است (Grindle, ۲۰۱۷: ۱۷-۱۸).

بر این اساس، حکمرانی مطلوب در سال‌های اخیر از کاربرد فزاینده‌ای در ادبیات توسعه و همچنین اسناد بین‌المللی برخوردار شده است و به‌عنوان رویکرد و نگرش نوینی در عرصه هدایت، راهبری و اداره جوامع بشری مورد توجه قرار گرفته است. اگرچه دیرزمانی نمی‌گذرد که حکمرانی مطلوب به‌عنوان رویکرد جدید مدیریتی - سیاستی مطرح شده است، تا کنون مباحث گوناگونی را درباره‌ی خود برانگیخته، و اندیشمندان و فعالان گوناگونی را به پژوهش و فعالیت در این عرصه واداشته، و به یکی از مهم‌ترین و جذاب‌ترین مفاهیم در علوم اجتماعی و به‌ویژه مدیریت دولتی تبدیل شده است. با وجود این، حکمرانی مطلوب مقوله‌ای نوین به‌شمار نمی‌رود و ریشه‌های نظری و عملی آن به آموزه‌های اسلامی بر می‌گردد و در سپهر حکمرانی علوی به‌عنوان نقطه عطف در تاریخ حکمرانی بشری اهمیت یافته است.

در فرهنگ دینی اسلام بارها به مؤلفه‌های حکمرانی خوب اشاره شده است. دستورات روشن دین مبین اسلام در سال‌ها قبل به طرح ایده حکمرانی خوب در قرآن، روایات و سیره پیامبران و امامان پرداخته است و بعد از گذشت قرن‌ها فلسفه غرب آن را به‌عنوان دستاورد بشری و پیش‌نیاز توسعه همه‌جانبه ارائه کرده است. این مفهوم قرن‌ها پیش مورد توجه و تأکید اسلام قرار داشته، و جالب‌تر اینکه مؤلفه‌های حکمرانی خوب با دقت و گستردگی بیشتری در اسلام مطرح شده است. مؤلفه‌های امروزی حکمرانی خوب تا حد زیادی به‌لحاظ ماهوی در ارتباط با مؤلفه‌های یادشده در قرآن، سیره پیامبر(ص) و امام علی(ع) است (عیوضی و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۱-۶۲).

حکمرانی

اگرچه حکمرانی از نظر عملی ریشه در تاریخ تلاش‌های بشری برای اداره امور دارد، اما واژه «حکمرانی»^۱ در پایان قرن بیستم رایج شد. این واژه به‌ویژه در زمینه مسائل توسعه، مردم‌سالاری و حکومت‌های مردم‌سالارانه کاربرد فراوان یافته است. در ادبیات سیاسی و

سیاست‌گذاری فارسی‌زبان، «حکمرانی» معادل واژه‌های حکومت، حکمروایی، فرمانروایی، حکومت‌گری، مملکت‌داری، مدیریت اجتماعی و در نهایت تدبیر امور ترجمه شده است. از دیدگاه انسیتیتو اوتاوا^۱، حکمرانی ترکیبی از سنت‌ها (شامل قواعد، آداب و رسوم)، نهادها و فرایندهایی است که مشخص می‌کند قدرت چگونه باید اعمال شود؛ شهروندان چگونه حق مشارکت و اعتراض داشته باشند و تصمیمات در زمینه مسائل عمومی چگونه اتخاذ می‌شود (Gerham et al, ۲۰۰۳). افزون بر این، حکمرانی (صرف‌نظر از بستر اجرایی آن) بر شفافیت و دوری از تنظیم‌گری مبتنی است.

به عقیده کافمن، «حکمرانی خوب»^۲ به معنای حاکمیتی است که با بهره‌گیری از تمام ظرفیت‌ها و ابعاد قانونی و اقتداری خود، قادر به پاسخ‌گویی مؤثر به تهدیدات خارجی از جمله رویارویی با جرم و تروریسم، تأمین ثبات سیاسی، ارتقای اثربخشی دولت، تضمین حاکمیت قانون، جلوگیری از تحمیل قوانین به‌طور غیرمنطقی و پیشگیری از رشد و گسترش فساد است. این فرایندها باید قابل سنجش و ارزیابی باشد (Kaufmann, ۲۰۰۳: ۲۵). بانک جهانی و برنامه توسعه سازمان ملل متحد، حکمرانی را به‌عنوان «سیستم پیچیده‌ای از تعاملات میان ساختارها، سنت‌ها، کارکردها (مسئولیت‌ها) و فرایندها (عملکردها) تعریف می‌کنند که از طریق سه ارزش اساسی یعنی پاسخ‌گویی، شفافیت و مشارکت مشخص می‌شود» (World Bank, ۱۹۹۹).

به عبارت دیگر، حکمرانی به روابط بین دولت و جامعه مدنی، حاکمان و تحت حاکمیت‌ها اشاره می‌کند. با این حال، گاهی اوقات مفهوم «حکومت» با «حکمرانی» یکسان تلقی می‌شود، در حالی که نمی‌توان این دو مفهوم را معادل دانست. چرا که مفهوم حکومت به مجموعه‌ای از نهادهای سیاسی، اداری، دستگاه‌های قانون‌گذاری، اجرایی، قضایی، نظامی و دیگر نهادها اشاره می‌کند، در حالی که حکمرانی به پویاها و فرایندهای تصمیم‌گیری، شیوه اعمال قدرت و به‌طور کلی به تعاملات دولت و شهروندان اشاره می‌کند. در برخی مواقع نیز این دو مفهوم با هم مخلوط می‌شود. در واقع، مفهوم «حکومت» بیشتر به مشکلات و چالش‌های پیش‌روی دولت در مدیریت مؤثر امور اجتماعی مربوط می‌شود، در حالی که «حکمرانی» به شیوه‌های صحیح رویارویی با این مشکلات و چالش‌ها اشاره دارد (بدیعی

1. Institute Ottawa

2. Good governance

ازندهای و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۸۲-۱۸۱).

در این زمینه، میشل فوکو معتقد است که حکومت‌داری^۱ ظهور شکلی جدید و خاص از تفکر درباره قدرت، و به‌کارگیری آن در برخی جوامع خاص است (فوکو، ۱۳۸۴: ۲۵). این تعریف از حکومت‌داری بر تفکر سیاسی خاصی تأکید می‌کند که منبع تغذیه اطلاعاتی آن دولت است. به عبارت دیگر، زمانی که فضای قانونی بودن و مشروعیت دولت تثبیت می‌شود، فناوری‌های دولتی، روندهای حقوقی و ابزارهای امنیتی همچون بهداشت، آموزش و تحصیلات، نظام‌های رفاه اجتماعی و بخش‌های مرتبط با آن تحت تأثیر دورنمای حکومت‌داری قرار می‌گیرد و تمام این فناوری‌های دولتی و ابزارهای امنیتی به‌عنوان ضامن اجرا، کارایی و تقویت قدرت دولت عمل خواهند کرد (فوکو، ۱۳۸۴: ۲۷).

۱۲۹

در عین حال، حکمرانی که پیامد ذاتی حاکمیت است، موضوعی است که بر چگونگی تعامل دولت‌ها و دیگر نهادهای اجتماعی با یکدیگر، چگونگی ارتباط شهروندان و چگونگی اتخاذ تصمیمات در دنیای پیچیده تأثیر می‌گذارد. حکمرانی فرایندی است که از طریق آن جوامع و سازمان‌ها تصمیمات خود را اتخاذ، و مشخص می‌کنند که چه افرادی در این فرایند دخیل هستند و چگونه وظایف خود را به انجام می‌رسانند. در واقع، حکمرانی به سنت‌ها، نهادها، فرایندها و شیوه‌های تصمیم‌گیری و اجرای این تصمیمات می‌پردازد.

نمودار ۲. جهش‌های جامعه‌شناختی حکمرانی

واکاوی و تبیین عوامل مؤثر در حکمرانی مطلوب در قلمرو عملکرد آیت‌الله رئیسی

حکمرانی امیدمحور به جای حکمرانی یأس‌محور

در منطق شهید رئیسی عباراتی همچون، «نمی‌گذارند و نمی‌شود و در اختیار ما نیست»، نمی‌گنجید. روحیه شهید رئیسی، امیدآفرینی برای مردم بود. امید همراه با عقلانیت و مبتنی بر داشته‌ها، اساس کار دولت بود. در کشور، داشته‌های زیادی هست که مهم‌ترین آن، مردم متدین، شایسته، انقلابی و توانمند است که سرمایه انسانی بسیار ارزشمند به‌شمار می‌روند. قرار گرفتن کشورمان در موقعیت ویژه جغرافیایی و جغرافیایی، وجود منابع و معادن زیرزمینی و روزمینی، مرزهای آبی گسترده در شمال و جنوب کشور، منابع فراوان آب و خاک و امکان تولید محصولات دانش‌بنیان در سطح کشور، توانایی و قدرت بی‌نظیر نظامی و دفاعی در کشور و در کنار بلکه مهم‌تر از این‌ها وجود نعمت رهبری حکیم و شجاع^۱ و سرانجام لطف الهی و عنایت حضرت ولی‌عصر (عج) به این مملکت، همگی این‌ها زیربنای نگرش امیدوارانه واقع‌گرایانه را شکل می‌داد. شهید رئیسی عزیز با عنایت به این واقعیت‌های میدانی، همواره امیدوار بود و این امید در کلام ایشان نیز تجلی‌بخش بود. هیچ‌گاه در طول این سه‌سال پیش نیامد که شهید رئیسی حرفی از یأس و ناامیدی بر زبان بیاورد. مشکلات وجود دارد؛ تنگنای اقتصادی وجود دارد؛ اما این امید و ایمان است که راه را برای حل مسئله باز می‌کند.

تحقق حکمرانی مسئولیت‌پذیر در برابر حکمرانی مسئولیت‌گریز

بررسی‌ها و مطالعات نشان می‌دهد، در منطق شهید رئیسی عباراتی همچون، «نمی‌گذارند و نمی‌شود و در اختیار ما نیست» نمی‌گنجید. نگاهی به عملکرد دهه ۹۰ نشان می‌دهد که دولت سیزدهم در حالی در شهریور ۱۴۰۰، دولت را تحویل می‌گیرد که انبوهی از مشکلات از دولت دوازدهم به دولت سیزدهم به ارث رسیده بود. بحران کرونا، رشد اقتصادی متوسط ۰٫۷ درصد دهه ۹۰، فروش نفت کمتر از ۵۰۰ هزار بشکه در روز، خزانه خالی و بسیاری دیگر از معضلاتی که شرح آن در قسمت‌های پیشین گفته شد، همگی در

۱. تارنمای سازمان برنامه و بودجه - دوره ریاست جمهوری شهید رئیسی از دوره‌های ماندگار در تاریخ ایران

آغاز دولت سیزدهم وجود داشت. رئیسی کارهای بر زمین‌مانده دیگران را نیز مسئولیت خود می‌دانست؛ غ لذا هیچ گاه تلاش نکرد از مشکلات فرار کند، مسئولیت را نپذیرد و شانه خالی کند. سرانجام تلاش دولت را در بهبود شاخص‌های گوناگون اقتصادی مانند رشد اقتصادی ۵٪، فروش نفت تا یک میلیون و پانصد هزار بشکه در روز، کاهش تورم از ۴۶٪ تا ۳۶٪ در تابستان ۱۴۰۳ و ۳۲٪ در شهریور ۱۴۰۳ ملاحظه کرد.

حکمرانی با مردم: تقدم الگوی خادم و مخدومی بر الگوی ارباب رعیتی

دیگر شاخصه‌ای که در الگوی حکمرانی شهید رئیسی وجود داشت؛ نگاه به مردم به‌عنوان ولی نعمت بود و الگوی خادم و مخدومی را به‌جای الگوی ارباب رعیتی در دستور کار قرار داد. شهید رئیسی قرب الهی را در تکریم مردم و خدمتگزاری به آن‌ها می‌دانست و اگر می‌توانست به مردم خدمتی بکند، دریغ نمی‌کرد. الگویی که شهید رئیسی ارائه کرد عشق به مردم بود. نگاه وی به مردم هیچ تفاوتی نداشت، بلکه قشر ضعیف‌تر را بیشتر مورد توجه قرار می‌داد.^۱ ایشان در طول یک‌سال اول دولت به همه استان‌های کشور سفر استانی رفت که در نوع خود آمار کم‌نظیری بود؛ همچنین در دولت سیزدهم در طول ۳۳ ماه تا لحظه شهادت ۴۹ سفر استانی شکل گرفت که شهادت شهید رئیسی و هیئت همراه نیز در مسیر یکی از همین سفرهای استانی در استان آذربایجان شرقی رخ داد.

۱۳۱

تصویر ۱. سفر استانی رئیسی شهید، استان کرمان (مرداد ۱۴۰۱)

۱. خبرگزاری دفاع پرس - عده‌ای نمی‌خواهند شهید رئیسی الگوی حکمرانی اسلامی معرفی شود - ۰۴ تیر ۱۴۰۳

تصویر ۲. سفر استانی رئیسی شهید، استان سمنان (آبان ۱۴۰۰)

۱۳۲

از سبک مدیریت حاج قاسم می‌توانیم الگوی مدیریت مقاومت داشته باشیم و از آیت‌الله رئیسی هم می‌توانیم حکمرانی مردمی استخراج کنیم.^۱ ایشان در دوره سه‌ساله، هشت‌بار به استان خوزستان سفر کرد که نشان‌دهنده اهمیت مردم و محرومان در منظومه فکری ایشان بود.

اولویت حکمرانی میدانی و خستگی‌ناپذیر بر حکمرانی نمایشی و فرسایشی

دستور آیت‌الله رئیسی به مدیران خود، حضور پرتحرک و فعال در وسط میدان بود. شهید سید ابراهیم رئیسی در طول ۳۳ ماه خدمت خود، ۴۹ سفر استانی (۳۱ سفر دور اول و ۱۸ سفر دور دوم) داشت. بنابر گزارش سازمان برنامه و بودجه در بهار ۱۴۰۳، دولت سیزدهم در طول یک‌سال از تشکیل دولت از ۵ شهریور ۱۴۰۰ تا ۲۰ مرداد ۱۴۰۳، در دو دور سفرهای دولت (تا پیش از چهار سفر سال ۱۴۰۳ رئیس‌جمهور به استان‌های سمنان، قم، مازندران و آذربایجان شرقی) بیش از ۴۵۰۰ مصوبه با اعتباری بالغ بر ۲۸۸ همت به تصویب رساند که طی ۲،۵ سال از عمر دولت سیزدهم با تخصیص ۱۸۸ همت، بیش از ۱۱۰۰ طرح عمرانی در قالب مصوبات سفر، تکمیل و به بهره‌برداری رسید؛ همچنین در سفرهای این چهار استان که طی سال ۱۴۰۳ انجام شد، دولت حداقل حدود ۱۲ همت مصوبه داشته است که ارزش مصوبات دولت سیزدهم در ۴۹ سفر به ۳۰۰ همت می‌رسد. برای درک تعداد زیاد سفرهای شهید رئیسی به استان‌ها (۴۹ سفر) همین قدر کافی است بدانیم در دولت دوازدهم، حسن روحانی رئیس‌جمهور از سال ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ تنها ۱۴ سفر استانی با ۶۲۸ مصوبه و با اعتباری حدود ۲۰ همت داشت که درنهایت ۲۰۴ مصوبه

۱. ایسنا: استخراج شیوه حکمرانی مردمی از سبک مدیریت شهید رئیسی، ۳ خرداد ۱۴۰۳.

به ارزش ۲۷ همت محقق شده است.^۱

اولویت دولت در سفرهای استانی، میزان محرومیت استان‌ها بود؛ لذا به‌طوری‌که در شهریورماه ۱۴۰۰ (ماه اول استقرار دولت سیزدهم) سفر به استان‌های خوزستان، سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی مدنظر قرار گرفت. جدول زیر عملکرد سفرهای استانی در دولت سیزدهم را نشان می‌دهد.

جدول ۱. مقایسه سفرهای استانی دولت دوازدهم و سیزدهم^۲

شاخص	واحد	دولت دوازدهم (۱۳۹۶-۱۴۰۰)	دولت سیزدهم (۱۴۰۰-۱۴۰۲)	نسبت ۲.۵ سال دولت سیزدهم به ۴ سال دولت دوازدهم
سفرهای استانی رئیس جمهور محترم	تعداد سفر	۴۷	۴۵	۳ برابر
مصوبه در تعهد سازمان برنامه و بودجه کشور	تعداد مصوبه	۶۲۸	بیش از ۴۵۰۰	۷ برابر
میزان اعتبار مصوب	هزار میلیارد تومان	۲۰	۲۸۸	۱۴ برابر
تخصیص تحقق یافته	هزار میلیارد تومان	۲۷	۱۸۸	۷ برابر
مصوبات محقق شده	تعداد پروژه	۲۰۷	۱۱۰۰	۵ برابر

به گفته دبیر وقت شورای عالی انقلاب فرهنگی، گروه آیت‌الله رئیسی مردمی بود. همچنان که خودش مردمی و سیدالشهدای خدمت بود. در دولت ایشان اگر مدیری مردمی نبود با اخلاق حسن او را تغییر می‌داد.^۳

پرکاری آیت‌الله رئیسی، در برخی مواقع سبب جبران ناکارآمدی بخشی‌هایی از حاکمیت شد. آیت‌الله رئیسی در حوادث گوناگون مانند سیل و زلزله در صحنه حضور داشت و فعالیت‌های این شهید مرهمی بر زخم‌های مردم بود. تلاش خستگی‌ناپذیر وی در همه ابعاد و مراحل گوناگون دوران مأموریت و مسئولیتش بود که حتی در فرمایشات مقام معظم رهبری هم مورد توجه قرار گرفت. شهید رئیسی به سفر می‌رفت و حجم

۱. فرهیختگان: گزارش سازمان برنامه و بودجه از سفرهای استانی؛ ۳۰۰ همت مصوبات رئیس جمهور در ۹۴ سفر استانی، ۱۴۰۳.

۲. تارنمای سازمان برنامه و بودجه: تکمیل و افتتاح بیش از ۱۱۰۰ طرح عمرانی در قالب مصوبات سفرهای استانی با تخصیص اعتباری بالغ بر ۱۸۸ همت در دولت سیزدهم، ۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۳.

۳. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: الگوی حکمرانی فرهنگی آیت‌الله رئیسی، مردمی بود، ۵ خرداد ۱۴۰۳.

زیادی از خدمات، طرح ها و برنامه ها را اجرا می کرد، اما در مسیر برگشت نه تنها مورد تمجید قرار نمی گرفت، بلکه حجم زیادی از تمسخر و توهین را به چشم می دید و باز هم مسیر خدمت را ادامه می داد. عامل رقم خوردن این ویژگی ها چه بود؛ یعنی چه چیزی سبب می شد فردی دو ساعت در روز بخوابد و در برابر این استراحت، ساعت ها بی وقفه کار کند و بی انگیزه و خسته هم نشود؟ به گفته آیت الله علم الهدی عضو مجلس خبرگان رهبری، عامل رقم خوردن این ویژگی های اخلاقی و رفتاری، براساس پیروی او از مبانی حکمرانی دینی بود.^۱

غلبه رویکرد حکمرانی اقتصادی کلان نگر، درونزا و مستقل بر حکمرانی

هیجانی، برونزا و وابسته

۱۳۴

دولت سیزدهم به ریاست شهید رئیسی، مبتنی بر فعال کردن ظرفیت های داخل کشور شکل گرفت. در این دیدگاه ظرفیت های درونی کشور آن قدر زیاد است که می تواند اقتصاد کشور را تغذیه کند و با نگاه برون گرا زمینه تجارت بین المللی را فراهم سازد. تفاوت نگاه درونزا با برونزا در این واقعیت نهفته است که در نگاه درونزا، اقتصاد از درون تغذیه می شود و با استفاده از تجارت خارجی به بازارهای بین المللی راه پیدا می کند، اما در نگاه برونزا، اقتصاد کشور شرطی می شود و منتظر تغذیه شدن از خارج از مرزها است. نتیجه طبیعی درونزایی، استقلال است؛ در حالی که نتیجه طبیعی برونزایی وابستگی است. در دولت سیزدهم، با اتکا به توانمندی داخلی، نه تنها سه سال متوالی رشد اقتصادی بیشتر از ۴٪ ایجاد شد، بلکه با پیوستن به پیمان های بین المللی مانند پیمان شانگهای و گروه بریکس زمینه برون گرایی اقتصاد نیز فراهم شد.

براساس داده های مرکز آمار ایران، اقتصاد کشور طی سه سال دولت سیزدهم، شاهد رشد بی سابقه ای در سال های بعد از انقلاب است. در سال ۱۴۰۰، رشد اقتصادی ۵.۵ درصد، در سال ۱۴۰۱ رشد اقتصادی ۵ درصد و در سال ۱۴۰۲ نیز رشد اقتصادی ۵.۷ درصد است. ترکیب رشد اقتصادی بخش های خدمات، صنایع و معادن و دیگر بخش های اقتصادی طی سه سال متوالی بیشتر از پنج درصد است؛ البته در بخش کشاورزی، اندکی دچار رشد منفی است که خوشبختانه برآوردها نشان می دهد در سه ماهه چهارم سال ۱۴۰۲، رشد

۱. خبرگزاری شبستان، آیت الله علم الهدی: شهید رئیسی، نماد حکمرانی دینی است، ۱۱ خرداد ۱۴۰۳.

بخش کشاورزی نیز مثبت شد. این در حالی است که متوسط رشد اقتصادی دهه نود، ۰٫۷ درصد است. اگر ظرفیت‌های کشور به‌خوبی به‌کار گرفته شود و با توجه به رویکرد دیپلماسی کشور در دولت سیزدهم که از ظرفیت‌های بین‌المللی برای رشد اقتصادی کشور به‌خوبی استفاده شد (مانند پیوستن کشور به پیمان‌های بین‌المللی شانگهای، گروه بریکس و پیمان اوراسیا و تعاملات منطقه‌ای و توافقات دو جانبه کشور با همسایگان)، تحقق رشد هشت درصدی برای اقتصاد ملی کاملاً امکان‌پذیر است. مسئله‌ای که در انتخابات ۱۴۰۳ توسط برخی از نامزدها انکار شد.^۱

آقای رئیسی، مدیر پشت میزنشین نبود و دلش را هم به میز نداده بود و میز ریاست را رام کرده بود. در سفرهای استانی که با ایشان می‌رفتیم، از شدت کار و تلاش، همه را خسته می‌کرد. آن شهید در سفرهای خارج کشور به کسانی که همراه ایشان بودند می‌گفتند این سفرها از ابتدا تا انتها، فقط کار و تلاش و شرکت در جلسات است و به محض پایان برنامه‌ها، به کشور بر می‌گشتند.

دکتر منظور، رئیس سازمان برنامه و بودجه، با بیان اینکه شهید رئیسی مطلع‌ترین فرد نسبت به مسائل کشور بود، می‌گفت: ایشان بعد از نماز صبح رسانه‌ها را نگاه، و از ما مسئولان پیگیری می‌کردند. به‌جای اینکه ما به ایشان گزارش دهیم، خودشان پیش از ما مطلع می‌شدند و پیگیر رفع مشکلات بودند. ویژگی ممتاز آقای رئیسی این بود که همیشه خود را سرباز ولایت و مقام معظم رهبری، و سربازی ایشان را افتخار خود را می‌دانست. ایشان دنبال حاشیه‌سازی و درگیر شدن نبود و فقط به رضایت خدا و مردم، و پیشبرد کارها فکر می‌کرد.^۲

به‌گفته معاون ایشان، شهید رئیسی همیشه می‌گفت وظیفه ما این است که کارهای بر زمین‌مانده دیگران را تکمیل کنیم. ترجیح ایشان نیز این بود که کار جدیدی را شروع نکنیم و کارهای نیمه‌تمام را کامل کنیم.^۳

۱. تارنمای سازمان برنامه و بودجه، تخصیص ۴۰۰ همت برای بهره‌برداری از ۲۰۰۰ طرح عمرانی در دولت سیزدهم، ۱۶ خرداد ۱۴۰۳.

۲. تارنمای سازمان برنامه و بودجه، دوره ریاست جمهوری شهید رئیسی از دوره‌های ماندگار در تاریخ ایران است، ۷ خرداد ۱۴۰۳.

۳. تارنمای سازمان برنامه و بودجه، دوره ریاست جمهوری شهید رئیسی از دوره‌های ماندگار در تاریخ ایران است، ۷ خرداد ۱۴۰۳.

شهید رئیسی در تصمیم‌گیری‌ها، اصلاً به دنبال جلب محبوبیت شخصی نبود و تنها به منافع کشور و مردم فکر می‌کرد.^۱

حکمرانی همراه با سلامت و شفافیت اقتصادی و مبارزه با فساد اقتصادی

تا پیش از دولت سیزدهم موضوع انتشار ابر بدهکاران بانکی صورت نگرفته بود، اما دولت سیزدهم در فرودین‌ماه سال ۱۴۰۱ تنها چند ماه پس از استقرار، به انتشار این فهرست اقدام کرد.^۲ از سوی دیگر در آبان‌ماه سال ۱۴۰۲، با افزایش ۳ برابری نسبت به سال اول دولت سیزدهم، صورت مالی ۱۰۰۰ شرکت دولتی یا عمومی (۲۸۷ مورد برای اولین بار) با دستور رئیس جمهور منتشر شد.^۳ با انتشار این فهرست، نه تنها زمینه شفافیت اقتصادی فراهم می‌شود، بلکه زمینه‌ساز پیشگامی در شفاف‌سازی عملکرد نیز هست.

اعمال حکمرانی زیرساختی و عبور از حکمرانی روسازی

باید توجه داشت اصلاح اقتصاد نیازمند نگاه زیرساختی است. افزایش حقوق و افزایش یارانه شاید در کوتاه‌مدت برای حل مشکلات و معضلات اقتصادی کارگر بیفتد، اما در درازمدت مؤثر نیست. در نخستین دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت سیزدهم با رهبری معظم انقلاب در شهریورماه سال ۱۴۰۰، حضرت آقا نیز به این مهم اشاره می‌کنند: «خب حرف‌های دیگری [هم] در زمینه اقتصاد هست. به نظر من دو نکته در اینجا مهم است: یکی اینکه در حل مشکلات اقتصادی دنبال راه‌حل‌های موقتی و مسکن و مانند اینها نباید رفت، چون این‌ها گاهی اوقات مشکل را افزایش می‌دهد؛ این مسکن‌ها و علاج‌های موقت، گاهی مشکل را اضافه می‌کند؛ باید برای رفع این چالش‌ها به راه‌حل‌های اساسی پرداخت و شروع کرد به امید خدا، با توکل به خدا و با صحت عمل، با گام‌های محکم ان شاء الله پیش رفت.»^۴

در ماجرای حذف ارز ترجیحی ۴۲۰۰ تومانی که بر اساس نظر کارشناسان صورت گرفت، برخی هشدار دادند این کار سبب گرانی و بی‌آبرویی دولت می‌شود و حتی برخی

۱. تارنمای سازمان برنامه و بودجه، دوره ریاست جمهوری شهید رئیسی از دوره‌های ماندگار در تاریخ ایران است، ۷ خرداد ۱۴۰۳.

۲. ایرنا، بانک مرکزی فهرست بدهکاران بانکی را منتشر کرد، ۳۱ فروردین ۱۴۰۱.

۳. ایرنا، وزیر اقتصاد خبر داد: انتشار صورت‌های مالی ۱۰۰۰ شرکت دولتی با دستور رئیس جمهور، ۸ آبان ۱۴۰۲.

۴. تارنمای Khamenei.ir، بیانات، در نخستین دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت سیزدهم، ۱۴۰۰/۰۶/۰۶.

پیشنهاد می‌دادند این کار در سال اول دولت با توجه به پیامدهای احتمالی آن صورت نگیرد، اما شخص رئیسی اصلاح زیرساختی مسائل را بر اصلاح روسازی مسائل ترجیح می‌داد؛ لذا آیت‌الله رئیسی در پاسخ به کسانی که می‌گفتند حذف ارز ترجیحی سبب رأی‌نیابردن شما در دور دوم شود، پاسخ می‌داد: به دور دوم فکر نمی‌کنم، می‌خواهم به تکلیفی که الان دارم عمل کنم.^۱

بررسی روند متغیرهای کلان نیز مؤید این واقعیت است که در این سه سال، رشد نقدینگی از ۴۵٪ به ۲۶٪ کاهش پیدا کرد، تورم از ۴۶٪ تا پایان دولت به ۳۶٪ رسید، رشد اقتصادی صفر درصد دهه ۹۰ به‌رغم همه تحریم‌ها در سه سال متوالی به بیش از ۴٪ رسید. این‌ها قسمتی از نگرش زیرساختی دولت به اقتصاد بود که شرح مفصل آن در بخش اقتصاد آمده است؛ همچنین در حوزه‌های نیرو، افزایش ۱۰ هزار مگاوات انرژی الکتریکی به شبکه از دیگر اقدامات زیرساختی این حوزه است.

رویکرد حکمرانی قانون‌پایه و مبارزه با حکمرانی سلیقه‌ای

ایشان با توجه به سابقه قضایی خود، دلبستگی عمیقی به اجرای قانون داشتند. در موضوع لغو کنسرت علیرضا قربانی در آبان ۱۴۰۲ در اصفهان، با اینکه شاید خواننده را نمی‌شناختند، اما اصرار بر اجرای قانون داشتند. ایشان معتقد بودند که هیچ‌کس حق ندارد سلیقه‌ای رفتار کند. در این راستا، بنا بر سندی در زمینه موسیقی، به وزیر کشور ابلاغ شد که استانداران باید در جریان باشند که برنامه‌های فرهنگی و هنری تنها در صورتی مجاز به طرح در شورای تأمین استان است که خود وزارت فرهنگ چنین درخواستی داشته باشد؛ بنابراین، تنها مرجع تصمیم‌گیر و صادرکننده مجوز، وزارت فرهنگ است. به این ترتیب، موضوع لغو کنسرت به‌درستی بررسی و حل شد.^۲

۱. ایرنا، مشاور ریاست جمهوری: دولت سیزدهم پاکدستی و سلامت اقتصادی را در نظام حکمرانی نشان داد، ۲۳ خرداد ۱۴۰۳.

۲. خبرگزاری مهر، فیلم اظهارات وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی دولت سیزدهم، آذرماه ۱۴۰۳.

حکمرانی در سیاست خارجی: اندیشه‌ورزی به‌منظور هم‌افزایی میدان و

دیپلماسی مبتنی بر تجربه

از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی بخش مهمی از سیاست خارجی جمهوری اسلامی به حمایت از مستضعفان و نهضت‌های آزادی‌بخش معطوف بود و در دهه‌های اخیر، این رویکرد به شکل‌گیری «عمق راهبردی خارجی» و اقتدارافزایی جمهوری اسلامی منجر شده است. در عین حال در زمان دولت یازدهم و دوازدهم، تلاش شد با طرح دوگانه میدان و دیپلماسی، شکافی در بازوهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی تعریف، و مانع هم‌افزایی این دو بازوی اقتدار نظام شود. هرچند شخص آیت‌الله رئیسی در شعارهای انتخاباتی خود هیچ‌گاه به‌اندازه حسن روحانی بر موضوع سیاست خارجی تمرکز نکرده بود، اما با اتخاذ دیپلماسی متوازن و نیز وحدت دیپلماسی و میدان (که به‌ویژه دستاورد مجاهدت‌های شهید حسین امیر عبداللہیان بود)، عملاً برکات و دستاوردهای سیاست خارجی انقلاب اسلامی را نشان داد و به ادعای تعارض میدان و دیپلماسی پایان داده شد.^۱ رهبر معظم انقلاب بارها فرمودند، کلید حل مشکلات در داخل است، سرنوشت کشور را به بیگانگان گره زنیم و اقتصاد کشور را شرطی نکنیم. در عین حال، با بی‌تدبیری دهه ۹۰ این اتفاقات رخ داد. دولت یازدهم و دوازدهم مدام ادعا می‌کرد دیگران زبان مفاهمه با دنیا را بلد نیستند، اما آنچه در عمل در دهه ۹۰ اتفاق افتاد، با آنچه در سه‌سال دولت سیزدهم رخ داد، نشان می‌دهد موفقیت در سیاست خارجی به قدم‌زدن با وزیر امور خارجه آمریکا، به قهوه‌خوردن و به توثیق‌زدن ارتباط ندارد، بلکه در شناخت صحیح دوست از دشمن است. خنثی کردن تحریم‌ها نیازمند نگاه متعادل به شرق و غرب است که تحقق این امر مستلزم شکستن انحصار سیاست خارجی کشور است. دولت شهید رئیسی با مغتنم‌شمردن فرصت‌های منطقه‌ای، با الحاق ایران به گروه بریکس، پیمان شانگهای، تجارت آزاد اوراسیا و آسان‌کردن روابط با همسایگان، تحولی بزرگ در سیاست خارجی کشور به‌وجود آورد که نتیجه آن را در ثبت رکوردهای جدید در تجارت خارجی، ترانزیت، رشد اقتصادی، فروش نفت، درآمدهای ارزی و... می‌توان جست‌وجو کرد. از دیگر موارد می‌توان به سفر قطر بعد از ۱۱ سال اشاره کرد. در این سفر امیر قطر در اقدامی معنادار، شخصاً در فرودگاه حاضر شد و به استقبال رئیس‌جمهور ایران آمد.

۱. ایستنا، دولت وحدت و اصلاح ریل حکمرانی، ۲۳ خرداد ۱۴۰۳.

نهادینه‌سازی حکمرانی ولایی و توجه به اقامه و اجرای دین

شهید رئیسی عزیز، در این رابطه، خود تبیین قابل توجهی دارد. شهید جمهور در اختتامیه پنجمین کنگره جهانی حضرت رضا(ع) در اردیبهشت سال ۱۴۰۳ می‌گویند: «آنچه وجود مقدس حضرت رضا(ع) در تبیین جایگاه ولایت و امامت فرمودند، قابل توجه است. شاید امام رضا(ع) بیش از امامان و پیشوایان دیگر نسبت به امامت و ولایت تأکید دارند. باید این حکمرانی و تفاوت آن را با حکمرانی هارونی و مأمونی و دیگر حکمرانی‌ها شناخت. حکمرانی ولایی، حکمرانی توحیدی است و در درون خود جایگاه امامت و ولایت را دارد.» ایشان در ادامه می‌افزایند:

«سخن از عهد است نه رأی. رأی مغتنم است و هر کس رأی دارد، اما سخن ما از آموخته‌های قرآن و ولایت است. رأی کجا و عهد کجا؟ امت با امام عهد دارد و این پیمان و عهد در فرهنگ قرآنی و دینی ما بسیار مستحکم است. بین امام و عموم کسانی که در جامعه زندگی می‌کنند، پایبندی به این عهد بسیار اهمیت دارد. آنچه در آیات و روایات از عهد و پایبندی به آن وجود دارد، مهم است. باید بدانیم نظم‌بخشی به امور مسلمین در پرتوی بندگی خدا و پذیرش و پیمان با ولی خدا است که می‌خواهد جامعه را به سعادت برساند.»^۱

به گفته دبیر وقت شورای عالی انقلاب فرهنگی، رئیسی شهید، مقام معظم رهبری را عمیقاً باور داشت. ایشان در شورای عالی انقلاب فرهنگی در هر موضوعی تأکید داشتند پیش از نگارش اسناد، فرمایش رهبری مدنظر قرار بگیرد.^۲ رئیسی الگویی مناسب برای حکمرانی ولایی بود. ولایت‌مداری یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های آیت‌الله رئیسی بود و ایشان تمام موضوعات خود را با نظر رهبر معظم انقلاب هماهنگ می‌کرد و در مسیر ایشان قدم بر می‌داشت.^۳ ولایت‌پذیری ایشان فقط تکرار حرف‌های رهبری نبود، بلکه ایشان در جستجوی راهکار و الزامات برای اجرایی‌شدن خواسته‌های رهبری در اداره و

۱. خبر فوری، رئیسی: حکمرانی ولایی، حکمرانی توحیدی است؛ سخن از عهد است نه رأی، رأی کجا و عهد کجا، ۲۶ اردیبهشت ۱۴۰۳.

۲. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: الگوی حکمرانی فرهنگی آیت‌الله رئیسی، مردمی بود، ۱۴۰۳/۰۳/۰۵.

۳. میراث آریا، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: شهید آیت‌الله رئیسی الگویی مناسب برای حکمرانی ولایی بود، ۸ خرداد ۱۴۰۳.

حل مشکلات کشور بودند.^۱

شهید جمهور در اسلام ذوب بود و مبنای رفتار او حکم خدا بود، او تخطی را جایز نمی‌دانست و با عمل به این الگو به جای حرف زدن از آن؛ در ۴۵ سال فعالیت در پست‌های گوناگون نشان داد به اصول اسلام پایبند است. ولایت‌مداری ویژگی دیگر ایشان بود. الگوی شهید رئیسی، الگوی التزام و ملازم‌بودن با ولی بود؛ او پا جای پای مقام معظم رهبری می‌گذاشت و حتی به قیمت زیر سؤال رفتن خودش از گوش دادن به فرمان ولی سرپیچی نکرد.^۲

توجه به اقامه و اجرای دین با نگاه به حل مسئله در میدان و نه نگاه به فقه در قالب‌های تنها نظری، از مهم‌ترین مؤلفه‌های این نوع حکمرانی است.^۳

رویکرد نوین حکمرانی تحول‌گرا و عبور از تفکر حکمرانی سنتی

تحول‌خواهی از دیگر ویژگی‌های حکمرانی شهید آیت‌الله رئیسی است که مصداق‌های این تحول را هم زمان تولیت آستان قدس رضوی و هم ریاست بر قوه قضائیه و هم در قوه مجریه شاهد بودیم که دولت را بر پایه مبارزه با رکود و زیرساخت‌ها شکل داد.^۴ آیت‌الله رئیسی از مدیریت متکی به چهره‌های سیاسی و سنتی فاصله گرفت که همیشه در صدر مدیریت کشور بودند و به نیروهای جوان توجه کردند و پای جوانان را در سطوح عالی مدیریتی کشور باز کردند.^۵

حکمرانی مبتنی بر مسئله‌محوری و نبود حکمرانی نمایشی

الگوی حکمرانی شهید آیت‌الله رئیسی، رئیس جمهور فقید، حل مسئله بود. مردمی بودن یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های سبک حکمرانی شهید رئیسی بود. ایشان با

۱۴۰

۱. پایگاه خبری تحلیلی دانشگاه تهران، در زیست‌بوم سیاسی رئیس جمهور شهید، جایی برای چاپلوسان نبود، ۰۸ خرداد ۱۴۰۳.

۲. خبرگزاری دفاع پرس، عده‌ای نمی‌خواهند شهید رئیسی الگوی حکمرانی اسلامی معرفی شود، ۰۴ تیر ۱۴۰۳.
۳. تارنمای خبرگزاری بین‌المللی قرآن، آیت‌الله کعبی: الگوی حکمرانی ولایی آیت‌الله رئیسی، الگوی دولت‌های آینده باشد، ۰۴ خرداد ۱۴۰۳.

۴. تارنمای خبرگزاری بین‌المللی قرآن - آیت‌الله کعبی: مدل حکمرانی ولایی آیت‌الله رئیسی الگوی دولت‌های آینده باشد - ۰۴ خرداد ۱۴۰۳

۵. پایگاه خبری تحلیلی دانشگاه تهران - مؤلفه‌های حکمرانی به سبک شهید رئیسی از زبان سخنگوی دولت - ۲۱ خرداد ۱۴۰۳

مردم ارتباط مستقیم داشتند. هنگامی که به سفرهای استانی می‌رفتند، مسائل استان را شناسایی می‌کردند، اتاق حل مسئله در سفرهای استانی داشتند و آنجا مسائل را حل می‌کردند. سیاستگذاری یک فرایند است، آغاز سیاستگذاری، شناخت مسئله است و ایشان با شناخت مسئله به حل مسئله می‌پرداخت.^۱ شهید رئیسی افزون بر دولت، بر دیگر نهادهای حکومتی نیز تأکید بر سفر استانی می‌کرد. در این راستا، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی وقت می‌گوید:

«آیت‌الله رئیسی به ما تأکید می‌کردند که سفرهای استانی بروید. ما هم جدای از رئیس‌جمهور، سفرهای استانی برای موضوعات شورای عالی انقلاب فرهنگی را دنبال می‌کردیم. خیلی خوشحال بود که سفرها برقرار است و تأکید می‌کرد که سفرها صورتی نباشد و مسئله‌محور باشد.»^۲

حکمرانی قاطع، کریمانه و اخلاق‌محور و رویارویی با تفکرات تند و جناحی و سیاست‌زده

شهید رئیسی مدرک کارشناسی ارشد و دکترای دانشگاهی داشت و مجتهد حوزه بود، اما در برابر تخریب‌ها سکوت کرد و بارها می‌گفت که مسائل مردم را دنبال کنید و به موضوعات حاشیه‌ای نپردازید.^۳ شهید آیت‌الله رئیسی در رویارویی با افتراها و اهانت‌های دوران مناظره‌های انتخاباتی ۱۴۰۰، کریمانه برخورد کرد. این در حالی است که رعایت اخلاق و پرهیز از بدگویی، تهمت و لجن‌پراکنی نیز از نکته‌های مهم در سنجش صلاحیت نامزد انتخابات به‌شمار می‌آید. ویژگی‌های اخلاقی او در کنش سیاسی، در مناظرات خود را نشان می‌داد. او حاضر نبود به بهانه پیروزی بر رقیب دست به توهین و بداخلاقی بزند. به‌دلیل فضای رسانه‌ای مخالفان ایشان، به وجهه علم، دانش و فرهیختگی شهید رئیسی در دوران حیاتش کمتر پرداخته شد. همان‌گونه که گفته شد، ایشان دکتری حقوق از

۱. ایسنا - دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: استخراج شیوه حکمرانی مردمی از سبک مدیریت شهید رئیسی - ۳ خرداد ۱۴۰۳

۲. ایسنا - دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: استخراج شیوه حکمرانی مردمی از سبک مدیریت شهید رئیسی - ۳ خرداد ۱۴۰۳

۳. میراث آریا - دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: شهید آیت‌الله رئیسی الگوی مناسب برای حکمرانی ولایی بود - ۸ خرداد ۱۴۰۳

مدرسه عالی شهید مطهری داشت و از دانش ویژه نسبت به مسائل حقوقی برخوردار بود؛ همچنین شاگرد فقیهان بزرگی مانند آیت‌الله قدوسی، آیت‌الله مصباح، شهید بهشتی و کلاس درس خارج مقام معظم رهبری بود. به گفته دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی وقت، شهید رئیسی درباره وقف کتابی دارند و این اثر نشان می‌دهد تسلط ایشان نسبت به منابع فقهی چقدر است. کتاب سه جلدی دیگری به نام قواعد فقهی دارند؛ البته کتاب‌های دیگری در دست تدوین داشتند که فرصت نشد چاپ شود و باید شاگردانشان آنها را دنبال کنند.^۱ اخلاق مدیریتی ایشان نیز حائز اهمیت است. برخی اهل تساهل هستند، اما آیت‌الله رئیسی با اینکه اهل مدارا بود، اما اهل مداهنه نبود. دبیر وقت شورای عالی انقلاب فرهنگی درباره منش شهید رئیسی در جلسات شورای عالی انقلاب فرهنگی می‌گوید: «همیشه حسن خلق داشتند. به همین خاطر اختلاف‌نظرها حل می‌شد. هیچ وقت ندیدم که کسی گله‌ای داشته باشد. در حالی که حلیم بود، پیگیر بود. حرمت انسان‌ها را نگه می‌داشت.»^۲

اتفاقات تلخی که در پاییز سال ۱۴۰۱ رخ داد، فضای سیاسی کشور و جامعه را دچار آشوب کرد. رسانه‌های فارسی‌زبان تا توانستند از التهاب به‌وجودآمده، بهره‌برداری کردند و بر آتش ناآرامی‌ها دمیدند و تلاش کردند به بهانه این التهاب کشور را در آستانه فروپاشی و تجزیه قرار دهند. کلیدواژه‌ای که از طریق آن برآتش ناآرامی‌ها می‌دمیدند، «آزادی» بود. القای این احساس که آزادی‌های اجتماعی در جامعه ایرانی آن‌طور که باید رعایت نمی‌شود یا اساساً وجود ندارد، جدای از ملتهب‌کردن جامعه، احساس ناامیدی را در میان اقشار گوناگون مردم تقویت می‌کرد؛ اگرچه برخی از اقدامات نادرست و بی‌توجهی‌ها بر این فضا سازی صحنه می‌گذاشت. در نقطه اول آنچه مورد توجه قرار می‌گرفت این بود که باید توجه می‌شد اگرچه التهابات سال ۱۴۰۱ به دلیل التهاب‌آفرینی رسانه‌های فارسی‌زبان تشدید شد، اما آن‌ها روی شکاف‌های اجتماعی و برخی نارضایتی‌ها سوار شدند و توانستند این آشوب‌ها را ایجاد کنند. شهید رئیسی از جمله افرادی بود که تلاش کرد روی این نقطه

۱. ایسنا، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: استخراج شیوه حکمرانی مردمی از سبک مدیریت شهید رئیسی، ۳ خرداد ۱۴۰۳.

۲. ایسنا، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: استخراج شیوه حکمرانی مردمی از سبک مدیریت شهید رئیسی، ۳ خرداد ۱۴۰۳.

دست بگذارد و برای حل آن اقدام کند. مدارا با چهره‌های هنری آن زمان توسط وزارت فرهنگ وقت و دیگر مسئولان فرهنگی نشان از مدارای دولت بود. رئیس‌جمهور همچنین برای اولین بار معاونتی با عنوان «پیگیری حقوق و آزادی‌های اجتماعی» تعریف و وکیلی را به این سمت منصوب کرد که باید این احساس را به جامعه منتقل کند که آزادی و حقوق‌های اجتماعی آن‌ها نادیده گرفته نخواهد شد.^۱ به گفته وزیر فرهنگ وقت، در دوران ریاست قوه قضائیه و در ایام ۱۷ ربیع، که به‌طور مرسوم رئیس قوه قضائیه فهرستی از افراد صاحب صلاحیت را برای ارسال به رهبری و درخواست عفو تهیه می‌کند، آقای رئیسی دو فهرست آماده کردند. فهرست دوم شامل هنرمندان، روزنامه‌نگاران و فعالان مدنی بود که به رهبری ارسال شد و رهبر نیز در یادداشت خود اشاره کردند که با هر دو لیست موافق هستند. این موضوع برای بازیگران نیز صدق می‌کرد، هرچند برخی از این عزیزان در رخدادهای پاییز ۱۴۰۱ در رعایت شرط انصاف کوتاهی کردند. برخی از اتهاماتی که در مناظرات از سوی رقیبان سیاسی علیه ایشان مطرح می‌شد، حتی تا به امروز مایه تمسخر قرار گرفته است. آقای رئیسی که در سال ۱۴۰۰ به عرصه آمدند، تجربه‌ای تخریبی در سال ۱۳۹۶ داشتند که در آن رئیس‌جمهور مستقر با حمله به ایشان به اعدام‌های دهه ۶۰ اشاره کرد و می‌گفت مردم از اعدام‌ها خسته شده‌اند!! رهبری نیز بعدها واکنش نشان دادند و فرمودند که جای جثاد و شهید عوض شده است. ایشان در ایام انتخابات ۱۴۰۰، هنگامی که یکی از نامزدها رد صلاحیت شد، به شورای نگهبان نامه نوشتند و درخواست کردند که اگر امکان دارد، این نامزد در رقابت‌های انتخاباتی حضور پیدا کنند؛ بنابراین، در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که ایشان مشرب بازی داشتند و هاضمه بزرگی برای شنیدن نظرات گوناگون داشتند و در نهایت جمع‌بندی نهایی خود را ارائه می‌کردند.^۲

تواضع از دیگر ویژگی‌های ایشان بود. شهید رئیسی با اینکه دکترای حقوق داشت، اما می‌گفت من یک طلبه هستم. خودش را سرباز مقام معظم رهبری می‌دانست و همیشه اصرار داشت همه محبت‌ها باید به سمت رهبر معظم انقلاب باشد. در یکی از سفرهای استانی در برابر دعای سلامتی فردی برای خود، واکنش نشان می‌دهد و می‌گوید: «برای سلامتی رهبری دعا کنید».

۱. فرهیختگان، فراموش نمی‌کنیم، ۷ تیر ۱۴۰۳.

۲. خبرگزاری مهر، فیلم: اظهارات وزیر فرهنگ دولت سیزدهم، آذر ۱۴۰۳.

تجلی حکمرانی وحدت‌بخش در فضای سیاسی و پرهیز از دوگانه‌سازی و

تفرقه‌افکنی

انتخابات ۱۳۹۲ در حالی برگزار می‌شد که سال‌های پایانی دولت احمدی‌نژاد نارضایتی‌هایی را در جامعه ایجاد کرده بود. در این میان چند گزینه از اصولگرایان وارد میدان رقابت شدند، که البته هیچ‌کدام به نفع دیگری کنار نرفتند. کاری که منجر شد آرای جناح اصولگرایی میان نامزدهای این جریان پخش شود و حسن روحانی از آن‌ها سبقت بگیرد. اما انتخابات سال ۱۳۹۶ چهره‌ای را به خود دید که نامزدهای اصولگرا حاضر شدند برای پیروزی در این رقابت به نفع او کنار بکشند. اگرچه انتخابات ۱۳۹۶ به پیروزی اصولگرایان منجر نشد، اما بالاخره فردی را در فضای سیاسی مطرح کرد که توانست در میان چهره‌های گوناگون اصولگرا با دیدگاه‌های متفاوت، اجماعی ایجاد، و زمینه پیروزی در انتخابات ۱۴۰۰ را فراهم کند.^۱

ایشان هرگز اختلافات را علنی نمی‌کردند. همواره ولایت‌مدار بودند و به‌خوبی می‌دانستند که رهبری از ایجاد اختلافات ناراضی خواهند بود. به همین دلیل، هرگاه که بین ایشان و دیگران اختلاف نظری پیش می‌آمد، سعی می‌کردند با حفظ احترام و درک به تفاهم برسند و به هیچ‌وجه مسائل را به‌صورت عمومی مطرح نکنند. این رویکرد نشان‌دهنده پایبندی ایشان به اصول وحدت و همبستگی در مدیریت و سیاستگذاری بود

حکمرانی با تقدّم تکمیل طرح‌های نیمه‌تمام و در گام بعد آغاز طرح‌های جدید

به گفته رئیس وقت سازمان برنامه و بودجه، بودجه عمرانی در سه سال دولت سیزدهم، رشد حدود چهار برابری داشت^۲ که در نتیجه در سه سال دولت سیزدهم، خاتمه‌دادن به طرح‌های نیمه‌کاره به‌عنوان اولویت جدی دنبال شد و طرح‌های نیمه تمام فراوانی در حوزه‌های بهداشت و سلامت، نفت و گاز، حمل و نقل و... به بهره‌برداری رسید که شرح آن در بخش‌های گوناگون آمد. دولت سیزدهم توانست در این سه سال، طرح‌های نیمه‌تمام زیادی را به بهره‌برداری برساند. در مجموع اعتبارات عمرانی که در این سه سال

۱. فرهیختگان، فراموش نمی‌کنیم، ۷ تیر ۱۴۰۳.

۲. ایرنا، رئیس سازمان برنامه و بودجه اعلام کرد: رشد درآمدهای پایدار در بودجه/بودجه عمرانی در دولت سیزدهم چهار برابر شد، ۶ تیر ۱۴۰۳.

تخصیص داده شد، رشد معناداری را نشان می‌دهد. به گونه‌ای که در سال ۱۴۰۰ حدود ۱۴۲ همت، سال ۱۴۰۱ حدود ۲۸۸ همت و در سال ۱۴۰۲، ۳۰۹ همت برای بودجه‌های عمرانی تخصیص داده شد. به گفته معاون وقت رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه، اگر در سال ۱۴۰۲ تخصیص‌های فرابودجه‌ای (مانند تخصیص قیر برای طرح‌های عمرانی و تخصیص‌های دیگری را که در سرجمع اعتبار تملک دارایی‌ها نمی‌آید و در قالب تهاتر نفت انجام شد) نیز اضافه شود، میزان تحقق اعتبارات عمرانی بیشتر از ۴۰۰ همت می‌شود. جهش در تأمین مالی طرح‌های عمرانی به بهره‌برداری از حدود ۲۰۰۰ طرح عمرانی بزرگ و کوچک منجر شد که ۱۰۰۰ مورد آن از مصوبات سفرهای استانی رئیس جمهور بود؛ یعنی مصوبات سفرهای استانی رئیس جمهور، تأکیدی بر تکمیل طرح‌های نیمه‌تمام است که این طرح‌ها در سال‌های گذشته شروع شده، و مورد بهره‌برداری قرار نگرفته بود. به عبارت دیگر اولویت در اتمام طرح‌های نیمه‌تمام بود تا آغاز طرح‌های جدید.^۱

به عنوان نمونه، آزادراه اصفهان - شیراز بعد از ۱۸ سال، آزادراه رودبار - منجیل بعد از ۱۲ سال، سد تاج امیر در استان لرستان بعد از ۱۲ سال، تکمیل سد قیزقلعه‌سی بعد از ۱۸ سال، سد باباحیدر در استان چهارمحال و بختیاری بعد از ۱۵ سال و سد چراغ ویس سقز در استان کردستان بعد از بعد از ۱۳ سال، طرح انتقال آب از سد کانی‌سیب به حوزه دریاچه ارومیه (که سبب احیای این دریاچه و تحقق آرزوی بزرگ در آذربایجان غربی شد). بعد از ۸ سال، طرح آبرسانی به شهرهای بم و بروات بعد از ۲۷ سال، طرح آبرسانی به شهرهای بن و بروجن بعد از ۱۲ سال، آگیری سد کمندان بعد از ۱۹ سال، بیمارستان امام خمینی شهریار پس از ۳۴ سال انتظار، بیمارستان حضرت ولیعصر (عج) اراک پس از ۲۰ سال، بیمارستان ۳۰۰ تختخوابی قائم‌شهر مازندران بعد از ۱۸ سال، بیمارستان ۳۷۶ تختخوابی ایلام بعد از ۱۲ سال، بیمارستان هزار تختخوابی حضرت مهدی (عج) تهران بعد از ۱۲ سال و موارد بسیار دیگر، از جمله طرح‌های نیمه‌تمامی است که در دولت سیزدهم تکمیل و بهره‌برداری شد.^۲

۱. تارنمای سازمان برنامه و بودجه، تخصیص ۴۰۰ همت برای بهره‌برداری از ۲۰۰۰ طرح عمرانی در دولت سیزدهم، ۱۶ خرداد ۱۴۰۳.

۲. تارنمای سازمان برنامه و بودجه، تخصیص ۴۰۰ همت برای بهره‌برداری از ۲۰۰۰ طرح عمرانی در دولت سیزدهم، ۱۶ خرداد ۱۴۰۳.

حکمرانی هم‌افزا مبتنی بر اتکا به شوراها و نخبگان و احتیاط در الگوهای غربی و وارداتی مانند سند ۲۰۳۰

دبیر وقت شورای انقلاب فرهنگی راجع به اهمیت شورا برای شخص رئیس‌جمهور می‌گوید: «اگر شهید رئیسی پشتیبان شورای عالی انقلاب فرهنگی نبود، نمی‌توانستیم هیچ کاری انجام دهیم. ۲۴ مصوبه دوره قبل را آقای رئیسی ابلاغ کردند. به برگزاری جلسات شورای عالی انقلاب فرهنگی مقید بود. حتی در مواردی سفرهای خارجی را در صورت تداخل با جلسات شورا به روزهای بعد از جلسه شورا موکول می‌کردند. اگر جلسه‌ای برگزار نمی‌شد، جلسه بعدی را سه ساعته برگزار می‌کردند.»^۱

به گفته دبیر وقت شورای انقلاب فرهنگی، پس از شهادت ایشان، یک مصوبه بر زمین مانده در شورای عالی انقلاب فرهنگی وجود ندارد، همه مصوبات ابلاغ شده بود. رئیس‌جمهور شهید تأکید می‌کرد که دستگاه‌ها باید نسبت به مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی پاسخگو باشند. شهید رئیسی حقیقتاً شورای عالی انقلاب فرهنگی را به قرارگاه تبدیل کرد.^۲

دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی وقت می‌گوید: «شهید رئیسی تأکید داشت که دانش‌بنیان‌ها را جدی بگیرد. اگر مسئله‌ای دارند یا اینکه ضوابطی وجود دارد که مشکلاتی ایجاد می‌کند آن‌ها را حل کنید. اگر حل نمی‌شود به بنده بگویید که پیگیری کنم.» شهید رئیسی جز معدود رؤسای جمهوری بود که به شورای عالی انقلاب فرهنگی توجه ویژه داشت. در سال ۱۴۰۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی ۸۰ مصوبه داشت که یکی از این مصوبات مهم سند موسیقی بود. به گفته دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی وقت، این شورا در چهار حوزه علم، فناوری، فرهنگی و اجتماعی وظایفی برعهده دارد، اما همواره در شورای عالی انقلاب فرهنگی کار بر زمین‌مانده در حوزه فرهنگ متعدد بود، به گونه‌ای که در دوره‌های پیشین سهم مصوبات در حوزه علم و فناوری ۷۰ درصد، در حوزه فرهنگ ۲۰ درصد و مشترک علم و فرهنگ ۱۰ درصد بود، اما در دوره ایشان ۵۰

۱. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: الگوی حکمرانی فرهنگی آیت‌الله رئیسی، مردمی بود، ۱۴۰۳/۰۳/۰۵.

۲. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: الگوی حکمرانی فرهنگی آیت‌الله رئیسی، مردمی بود، ۱۴۰۳/۰۳/۰۵.

درصد مصوبات جنبه فرهنگی و ۵۰ درصد مربوط به حوزه علم و فناوری شد؛ البته نه اینکه مصوبات حوزه علم و فناوری کاهش یابد، بلکه مصوبات در حوزه فرهنگ به میزان قابل توجهی افزایش یافت.^۱

شهید رئیسی هنگامی که متوجه اهمیت هوش مصنوعی شدند و اینکه تنها ابزار علمی نیست، بلکه ابزار فناورانه است که در همه حوزه‌ها کاربرد دارد، مرکز هوش مصنوعی را راه‌اندازی کردند و به ما مأموریت دادند که «سند هوش مصنوعی» نوشته شود. یکی دیگر از تأکیدات ایشان فعالیت در حوزه کوانتوم بود.^۲

به گفته دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی وقت، بازنگری نقشه جامع علمی کشور به‌عنوان یکی از اسناد مهم شورای عالی انقلاب فرهنگی، در دوره ایشان آغاز شد. بازنگری آیین‌نامه ارتقای اعضای هیئت علمی در زمان ایشان آغاز و در حال نهایی‌شدن است تا استادان تنها با مقاله ارتقا پیدا نکنند و در مسیر حل مسائل کشور تولید علم داشته باشند.^۳ شهید رئیسی همچنین دربارهٔ سند ۲۰۳۰ آشکارا اعلام کردند که به هیچ وجه نباید این سند اجرا شود. ایشان به‌جای سند ۲۰۳۰، نقشه مهندسی فرهنگی را مورد تأکید داشتند که در دولت دوازدهم تصویب و ابلاغ شده بود، اما اجرایی نشده بود.

حکمرانی بر پایه باور به عقل جمعی و کنش فراجناحی و پرهیز از دوگانه‌سازی

و اختلاف‌افکنی

در دنیای سیاست پیداکردن افرادی که همه ایده‌ها و نظرات را فارغ از جناح‌بندی‌ها بشنوند و در بازی قدرت، افراد غیرخودی را حذف نکنند، سخت است. در این میان حتی وزیران و مسئولان دولت روحانی نیز از جمله افرادی بودند که شهید رئیسی، نظرات و انتقادهای آنها را در موارد گوناگون می‌شنید. کمترین نتیجه شنیده‌شدن نقدها، تضارب‌آرا میان گفتمان‌های گوناگون برای حل چالش و رسیدن به نقطه نظر مثبت بود. امری که

۱. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: الگوی حکمرانی فرهنگی آیت‌الله رئیسی، مردمی بود، ۱۴۰۳/۰۳/۰۵.

۲. ایسنا، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: استخراج شیوه حکمرانی مردمی از سبک مدیریت شهید رئیسی، ۳ خرداد ۱۴۰۳.

۳. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، عبدالحسین خسروپناه، دبیر شورای عالی انقلاب فرهنگی: الگوی حکمرانی فرهنگی آیت‌الله رئیسی، مردمی بود، ۱۴۰۳/۰۳/۰۵.

رئیس‌جمهور شهید تلاش می‌کرد تا در اداره دولت آن را محقق کند. فرامتن شنیده‌شدن حرف‌ها و به‌کار بستن برخی از آنها، کمرنگ شدن دودستگی‌ها و اختلافات بود. کاری که در منش سیاسی شهید رئیسی دیده می‌شد و تأثیرات مثبتی نیز در حکمرانی کشور داشت. سه روز پیش از برگزاری انتخابات ریاست جمهوری در خرداد ۱۴۰۰ بود که خبر دیدار برخی از چهره‌های اصلاح‌طلب با رئیسی منتشر شد. مدیران برخی از رسانه‌های اصلاح‌طلب از جمله افرادی بودند که در دیدار با رئیسی حاضر شدند و از اقدامات او در ریاست قوه قضائیه حمایت کردند. در فضای سیاسی کشور کمتر این اتفاق را شاهد بودیم که چهره‌های اصلاح‌طلب در میانه انتخابات از شخصی حمایت کنند که در نقطه مقابل جناح سیاسی آن‌ها قرار دارد. در هیچ برهه‌ای کنش سیاسی شهید رئیسی حتی در زمانی که انتقادات از سوی برخی از رسانه‌ها متوجه دولت می‌شد، نشانه‌ای از اختلاف‌افکنی، دوگانه‌سازی، پیش‌کشیدن دعوای جناحی یا توهین‌های تند به منتقدان در صحبت‌های ایشان دیده نمی‌شد. شهید رئیسی تلاش می‌کرد جدای از جلوگیری از دوگانه‌سازی در جامعه ایرانی، در فضای سیاسی کشور نیز تا جای ممکن شکاف سلیقه‌های سیاسی را کمرنگ کند و روی نقاط اشتراک این گروه‌ها دست بگذارد. کاری که منجر شد حتی چهره‌های سیاسی و کارشناسان با سلیقه‌های متفاوت، منصفانه از رئیس‌جمهور انتقاد کنند.^۱

رئیس‌جمهور شهید پیش از مسئولیت در آستان قدس، قوه قضائیه و قوه مجریه حدود ۱۰ سال ریاست سازمان بازرسی کشور را بر عهده داشتند. این سازمان ناظر بر حوزه‌های گوناگون اجرایی از جمله نفت، اقتصاد، فرهنگ و... است. برخلاف آنچه برخی افراد ادعا می‌کنند، ایشان عمق کارشناسی زیادی داشتند و سال‌ها در نقش ناظر بر تحولات قیمت ارز فعالیت کردند. به همین دلیل، شناخت خوبی از مسائل اقتصادی و مدیریتی داشتند و همواره بر این نکته تأکید داشتند که در موضوعاتی که برایشان ناشناخته است، باید به اشراف کامل دست یابند.^۲

ایشان هرگز اختلافات را آشکار نمی‌کردند. همواره ولایت‌مدار بودند و به‌خوبی می‌دانستند که رهبری از ایجاد اختلافات ناراضی خواهند بود. به همین دلیل، هرگاه که بین ایشان و دیگران اختلاف نظری پیش می‌آمد، سعی می‌کردند با حفظ احترام و درک

۱. فرهیختگان، فراموش نمی‌کنیم، ۷ تیر ۱۴۰۳.

۲. خبرگزاری مهر، فیلم گفتگوی وزیر فرهنگ دولت سیزدهم، آذر ۱۴۰۳.

به تفاهم برسند و به هیچ وجه مسائل را به صورت عمومی مطرح نکنند. این رویکرد نشان‌دهنده پایبندی ایشان به اصول وحدت و همبستگی در مدیریت و سیاستگذاری بود

حکمرانی هوشمندانه توأم با صراحت انقلابی جایگزین حکمرانی محتاطانه و محافظه‌کار

صراحت و بینش انقلابی او به گشودن گره‌های ذهنی جامعه، به‌ویژه جوانان منجر می‌شد. برعکس برخی سیاستمداران که نه‌تنها هنری در گشودن این گره‌ها ندارند، بلکه در جهت کور کردن آن‌ها حرکت می‌کنند، رئیسی با شفافیت و صراحت در پاسخ به پرسش‌ها، چه در داخل کشور و چه در عرصه بین‌الملل، به‌طور قاطع و مشخص پاسخ منفی به امکان‌پذیری ارتباط با امریکا می‌دهد. او در سطح بین‌المللی، با به دست گرفتن عکس حاج قاسم سلیمانی، او را به جهانیان معرفی می‌کند و نشان می‌دهد که چه ارادتی به شخصیت‌های برجسته ملی دارد. همچنین، در زمانی که قرآن در صحنه جهانی مورد اهانت قرار گرفت، او با افتخار قرآن را در سازمان ملل به‌دست گرفت و به جهانیان معرفی کرد، تا نشان دهد که پایبند به ارزش‌ها و باورهای اسلامی است.

استعفای وزیر آموزش و پرورش پس از عدم مدیریت صحیح در موضوع رتبه‌بندی معلمان و همچنین استعفای وزیر کشاورزی پس از رخداد ابهاماتی در زمینه واردات نهاده دام از جمله مواردی بود که در دولت سیزدهم رخ داد و با واکنش رئیس‌جمهور شهید روبه‌رو شد.

تبلور حکمرانی مبتنی بر تقوا، توسل، التزام و اخلاص و استنکاف از تکبر و تظاهر

ایشان سحرهای زیبایی داشتند و هر روز یک ساعت قبل از اذان صبح بیدار می‌شدند. اهل تهجد و نماز شب بودند و وقت خود را صرف عبادت و نزدیک‌شدن به خداوند می‌کردند. در شب‌های چهارشنبه، به دعای توسل توجه ویژه‌ای داشتند.^۱ این روحیه نشان‌دهنده عمق ایمان و تقوای ایشان بود و ساعتی را که در خلوت شب به یاد خدا می‌گذرانیدند، فرصتی برای تجدید قوا و آرامش روح به‌شمار می‌آوردند؛ همچنین، در بیشتر روزهای مناسبی روزه می‌گرفتند و با این عمل، به معنویت و دیانت خود عمق

۱. خبرگزاری مهر، فیلم گفتگوی وزیر فرهنگ دولت سیزدهم، آذر ۱۴۰۳.

بیشتری می‌بخشیدند. این رفتارها نشان‌دهنده ارادت و نزدیک شدن ایشان به پروردگار و عزم راسخ در کسب رضایت الهی بود.

تقوا راه گشایش و برون‌رفت از بحران است. شهید رئیسی با توکل به خدای متعال و اعتقاد به این آیه قرآن که «و من یتق الله یجعل له مخرجاً و یرزقه من حیث لایحتسب» بسیاری از کارها را سامان داد و باید گفت زیربنای همه این موفقیت اعتقاد و باور رئیسی به نصرت الهی بود. ایشان با اتکا به این وعده الهی از مشکلات نمی‌ترسید، پیش می‌رفت و بحران‌ها را یکی پس از دیگری پشت سر می‌گذاشت. عبور از این راه‌های سخت و پر پیچ و خم جز با ایمان، اخلاص و تقوا شدنی نبود.

شهید رئیسی درباره سند ۲۰۳۰ آشکارا اعلام کردند که به هیچ وجه نباید این سند اجرا شود. ایشان به جای سند ۲۰۳۰، نقشه مهندسی فرهنگی مورد تأکید داشتند که در دولت دوازدهم تصویب و ابلاغ شده بود، اما اجرایی نشده بود.

۱۵۰

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

حکمرانی مطلوب از جمله نظریه‌ها و رویکردهای نوینی است که به‌منظور بهبود و ارتقای کارکردی و عملکردی نظام‌های مدیریتی - سیاسی مطرح شده است و به علت برخورداری از ظرفیت ویژه در اداره و راهبری جوامع نوین و همچنین پاسداشت و گسترش سطح آزادی، رفاه و بهروزی نسل‌های معاصر و آینده در دستور کار مجامع بین‌المللی، دولت‌های ملی و جوامع بشری قرار گرفته است. حکمرانی خوب لازمه رشد اقتصادی پیوسته، رفاه عمومی، ریشه‌کن‌سازی فساد و توسعه پایدار انسانی و اجتماعی است و تحقق و استقرار همه‌جانبه این الگوی راهبری نیازمند شکل‌گیری و تثبیت قواعد تعامل‌آفرین، متوازن‌ساز، ظرفیت‌آفرین و پایدارساز بازی میان حکومت و جامعه مدنی است. حکمرانی مطلوب، به تعبیری دقیق‌تر، مستلزم بازآرایی قواعد بازی در عرصه سیاست عمومی بر اساس پاسخگویی، شفافیت، مشارکت، قانون‌گرایی و کارآمدی است که در فرایند آن، حکومت و جامعه مدنی به موازات هم به نقش‌آفرینی در راستای مدیریت منابع و منافع عمومی می‌پردازند و جامعه را در مسیر توسعه پایدار هدایت و رهنمون می‌گردانند.

با وجود این، حکمرانی مطلوب به‌عنوان الگویی متعالی در عرصه هدایت و راهبری جوامع بشری مقوله‌ای نوین به‌شمار نمی‌رود و ریشه‌های نظری و عملی آن به آموزه‌های

اسلامی، به‌طور کلی، و آموزه‌های علوی، به‌طور ویژه بر می‌گردد و در سپهر عالم‌تاب حکمرانی علوی به‌عنوان نقطه عطف تاریخ حکمرانی بشری تحقق یافته است. امام علی(ع) در فرمان حکومتی و منشور حکمرانی خود با نگاه فرازمانی و فرامکانی و با رویکرد آینده‌محورانه، الزامات امروزی در حکمرانی مطلوب مانند پاسخگویی، مشارکت، شفافیت، قانون‌مداری و کارآمدی در روابط متقابل و متوازن جامعه و حکومت را معرفی می‌کنند و مورد تأکید قرار می‌دهند و با صراحت عدالت را به‌عنوان جوهره حکمرانی مطلوب و ابرشاخص کیفیت حکمرانی، در صدر اولویتهای تصمیم‌گیری قرار می‌دهند دولت‌ها با مسائل و معضلات اجتماعی پیچیده و گوناگونی روبه‌رو هستند. رویکرد حکمرانی مطلوب یکی از رویکردهای موفق حکمرانی در جهان است که می‌تواند بسیاری از معضلات و مشکلات سیاسی و اجتماعی را برطرف کند و زمینه پیشرفت جامعه را فراهم آورد. به‌منظور اجرای حکمرانی مطلوب در کشور، استفاده از روش‌ها و ابزارهای مناسب، از ضروریات است. به‌منظور استفاده بهینه از این روش‌ها و ابزارها باید از ابزارهای مورد نیاز شناخت کافی وجود داشته باشد تا بتوان تشخیص داد که در موقعیتهای گوناگون از چه ابزارها و روش‌هایی برای افزایش سرمایه اجتماعی کشور استفاده کرد. در صورتی که این شناخت حاصل نشود عملاً استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی در فرایند حکمرانی (سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری و اجرا) غیر ممکن می‌شود.

با توجه به مطالب بیان شده، پیشنهاد می‌شود:

ابزارهای فرهنگی و اجتماعی حکمرانی مطلوب مبتنی بر روش و منش آیت‌الله رئیسی شناسایی و تحلیل شود.

دلایل احتمالی حکومت‌گریزی و مشارکت کم برخی از اقشار مردم در ارکان حکمرانی شناسایی و آسیب‌شناسی شود.

بررسی شود در صورتی که از ظرفیتهای مشارکتهای مردمی در حکمرانی مطلوب استفاده شود، چه دستاوردهایی را به‌همراه خواهد داشت. مثلاً مشخص شود حکمرانی مطلوب چه تأثیری بر انسجام ملی دارد.

منابع

۱. آقاجانی، احمد و عسگری، محمود (۱۳۹۰). نقش آفرینی اتاق‌های فکر در سیاستگذاری دفاعی - امنیتی، راهبرد دفاعی، ۹ (۳۲): ۱۳۷-۱۷۲.
۲. اکبری، حسین عزیز و رمضانی، حمید (۱۳۹۱). بررسی پایه‌های نظری موضوع تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۰ (۱): ۱۴۹.
۳. پرچمی، داوود (۱۳۸۶). بررسی مشارکت مردم در نهمین انتخابات ریاست جمهوری، پژوهشنامه علوم انسانی، ۵۳: ۳۷-۸۲.
۴. دارا، جلیل و صادقی، الهه (۱۴۰۰). احزاب سیاسی در نظام انتخابات جمهوری اسلامی ایران؛ آسیب‌ها و راهکارها، راهبرد، ۳۰ (۹۹): ۳۶۳-۳۹۱.
۵. راجی، سید محمدحسین و خاتمی، سید محمدرضا (۱۳۹۷). صعود ۴۰ ساله، مشهد: معاونت آستان قدس رضوی.
۶. رحیمی، ماریه و فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۶). همکاری علمی و تولید اطلاعات: نگاهی به مفاهیم و الگوهای رایج در تولید علمی مشترک. مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۱۸ (۳): ۲۴۸-۲۳۵.
۷. رضائی، مهدی؛ امامی جمعه، سید مجید و بیدهندی، مهدی (۱۳۹۶). ارائه نظریه وزن‌کشی ساحات انسانی در تحلیل الگوی تصمیم‌گیری بر مبنای آرای فلاسفه متعالیه، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۵ (۴): ۶۵-۹۳.
۸. رضایی‌زاده، کمال (۱۴۰۰). حکمرانی و مدل‌های آن با نقش مدیریت دولتی و قانون، تهران: عطران.
۹. رفیعی آتانی، علی اصغر (۱۳۹۶). واقعیت و روش تبیین «کنش انسانی» در چارچوب فلسفه اسلامی؛ نظریه‌ای بنیادین در علوم انسانی، تهران: انتشارات آفتاب توسعه.
۱۰. رومی، فاطمه و آل سید غفور، سید علیرضا (۱۳۹۷). بازشناسی اتاق‌های فکر روسیه و رویکرد آن‌ها به سیاست داخلی و خارجی ایران، تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۱۰ (۳۶): ۱۵۱-۱۷۵.
۱۱. زارعی، بهرام و انصاری، زهرا (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی میزان مشارکت در انتخابات ریاست جمهوری تهران در مقایسه با کل کشور، جغرافیا، ۱۲ (۴۱): ۴۳-۶۲.
۱۲. زند رضوی، سید بهنام؛ خانیکی، هادی؛ نصرالهی، امیر و بوستانی، داوود (۱۳۹۷). درخواست حکمرانی مطلوب و پایداری منابع آب بررسی کیفی ادراک ارتباطی ذی‌نفعان آب‌های زیرزمینی دشت رفسنجان، مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۲: ۶۷-۴۴.
۱۳. ژسوس سرانو کانتراس، ایگناسیو؛ گارسیا مارین، خاویر؛ جی. لونگو، اسکار؛ جهانشاهی، امید و چوپانیان، احمد (۱۳۹۹). ارزیابی گفتگوی سیاسی آنلاین: آیا دوقطبی شدن موجب تبادل نظر بیشتر می‌شود؟، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ۲۵ (۲): ۱۱۵-۱۳۷.
۱۴. سلطانی، مجید (۱۳۹۷). احصای ویژگی‌ها و معیارهای فرماندهی و مدیریت مبتنی بر منظومه فکری امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بر اساس روش تحلیل محتوا، مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۲: ۶۹-۹۵.
۱۵. عامری شهرابی، محمد و کاووسی، احمد (۱۳۹۵). طراحی مدل فرهنگ کیفیت در حوزه آموزش با به‌کارگیری روش تحلیل محتوا، فصلنامه آموزش در علوم نظامی، ۴ (۱): ۱-۲۰.
۱۶. عباسی سرمدی، مهدی؛ مهربانی کوشکی، رضا و رهبر قاضی، محمد (۱۳۹۳). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت در انتخابات، مسائل اجتماعی ایران نشریه دانشگاه خوارزمی، ۵ (۲): ۴۱-۶۰.
۱۷. عظیم‌زاده اردبیلی، فاطمه و افضلی قادی، مریم (۱۳۹۹). تحلیلی بر بایسته‌های تصمیم‌گیری مشورتی بر اساس آموزه‌های اسلامی، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۸ (۲): ۷۷-۳۹.

۱۸. علیزاده، علی و صالحی، رحیم (۱۳۹۶). آزادی تشکيل اجتماعات و راهپیمایی‌ها در پرتو اصل ۲۷ قانون اساسی ایران، حقوق اسلامی، ۱۴(۵۲): ۱۲۷-۱۶۲.
۱۹. قائلی، محمد و گلشنی، علی (۱۳۹۵). روش تحلیل محتوا، از کمی‌گرایی تا کیفی‌گرایی، روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، ۲۳(۷): ۸۲-۵۷.
۲۰. قربانی، مهدی؛ آخوندی، محسن؛ میرشمسی، هومن اردشیر و موسوی‌نیا، سیده زهرا (۱۳۹۸). ارزیابی سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در راستای استقرار حکمرانی مطلوب منابع طبیعی (منطقه مورد مطالعه: شهرستان ابرکوه، استان یزد)، مرتع و آبخیزداری (منابع طبیعی ایران)، ۷۲: ۱۰۳۷-۱۰۴۷.
۲۱. قربانی، مهدی؛ عوض‌پور، لیلا؛ یوسفی، محمد و حیدری کهنعلی، صادق (۱۳۹۷). ارزیابی خصوصیات ساختاری سرمایه اجتماعی شبکه ذی‌نفعان محلی در راستای حکمرانی مطلوب منابع طبیعی (منطقه مورد مطالعه: شهرستان سرایان، استان خراسان جنوبی)، مرتع و آبخیزداری (منابع طبیعی ایران)، ۷۱: ۲۴۱-۲۵۲.
۲۲. کریمی، هادی (۱۳۹۶). بررسی مسائل و مشکلات تصمیم‌گیری گروهی، فصلنامه مطالعات مدیریت و حسابداری، ۶: ۳۲۴-۳۳۷.
۲۳. گنجی، م.؛ نبازی، م. و احسانی راد، ف. (۱۳۹۴). مشارکت در امور خبریه و وقف؛ پیش‌درآمدی بر توسعه پایدار، مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، ۳(۴): ۲۵-۴۵.
۲۴. محمدی، ن. و دانایی فرد، ح. (۱۳۹۹). الگوی حکمرانی مطلوب توسعه انرژی تجدیدپذیر ایران: رویکرد نهادی، مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۹(۳۰): ۱۳۳-۱۵۵.
۲۵. معروفی، ی.، یوسف‌زاده، م. و میرزایی، د. (۱۳۹۷). مؤلفه‌های ارزشیابی کیفیت برنامه درسی دوره کارشناسی پیوسته دانشگاه فرهنگیان، مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، ۸(۲۳): ۱۱۶-۸۱.
۲۶. ملکی، ح. (۱۳۷۵). آموزش روح تعاون، تعاون و کشاورزی، ۵۵.
۲۷. موسوی کاشی، ز.؛ پورمحمدی رودسری، ر.؛ جعفری، ح.؛ صباد، آ. و موفقی، ا. (۱۳۹۷). تصمیم‌گیری مدیران حوزه سلامت با رویکرد اسلامی، مبانی نظری نگرش و رویکرد اسلام در فرایند تصمیم‌گیری، مجله پژوهش در دین و سلامت، ۴(۳): ۱۰۳-۱۱۷.
۲۸. میرباقری، س. م.؛ رفیعی آتانی، ع. و پارسائزاد، م. (۱۴۰۰). مروری نظام‌مند بر ادبیات تصمیم‌گیری جمعی، پژوهش‌های نوین در تصمیم‌گیری، ۶(۳): ۲۳۹-۲۵۸.
۲۹. میرباقری، س. م.؛ رفیعی آتانی، ع. و پارسائزاد، م. (۱۴۰۱). طراحی الگوی مفهومی حکمرانی مطلوب در ایران: رویکرد داده‌بنیاد، فصلنامه علمی راهبرد.
۳۰. واحدی، م. (۱۳۹۶). جایگاه اعتصاب در حقوق ایران بانگاهی به حقوق کشورهای بیگانه، همایش بین‌المللی حقوق و فقه اسلامی، تهران.
۳۱. امامی، محمد و شاکری، حمید (۱۳۹۶). نگاهی اجمالی بر نسبت حکمرانی خوب و حقوق بشر، دوفصلنامه حقوق بشر، ۱۲(۱): ۲۳-۴۸.
۳۲. امامی، محمد و شاکری، حمید (۱۳۹۴). حکمرانی خوب و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه حقوق تطبیقی، ۱(۲): ۲۵-۵۷.
۳۳. بامری، نصرت؛ منشادی، مرتضی و اسلامی، روح‌اله (۱۳۹۶). سیاست عملی و فنون حکمرانی امام علی(ع): مطالعه موردی حکومت‌مندی در نامه‌های نهج‌البلاغه. فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۵(۱۹): ۱۱۵-۱۳۵.
۳۴. بهادری، آتنا (۱۳۹۸). تحلیل مضمون عهدنامه امیرالمومنین علی(ع) با مالک اشتر. فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۷(۲۸): ۵۷-۷۷.

۳۵. پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۹). پژوهش ابعاد حکمرانی اخلاقی در فحوای عهدنامه امیر(ع)، فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۳۰: ۱۱۵-۱۳۲.
۳۶. حلیمی جلودار، حبیب‌الله؛ علویان، مرتضی و نیک‌جهان، ابوذر (۱۴۰۱). مطالعه تطبیقی حکمرانی خوب از منظر نامه ۵۳ نهج‌البلاغه و آرای اسکاپی، فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۲۱(۷۴): ۲۴۱-۲۶۲.
۳۷. درزی، قاسم و صدریه، پیام (۱۳۹۴). نگرش میان‌رشته‌ای به حکمرانی خوب: زمینه‌مندسازی حکمرانی خوب در قرآن و نهج‌البلاغه. فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، ۴۶: ۱۰۳-۱۲۶.
۳۸. دوله، فاطمه؛ سیف‌اللهی، سیف‌الله و زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۹۸). مطالعه زمینه‌ها و موانع شکل‌گیری حکمرانی خوب در ایران معاصر. فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۳(۲): ۱۲۳-۱۵۴.
۳۹. ساعی، علی و روشن، تینا (۱۳۸۹). تحلیل درک کیفیت حکمرانی در ایران، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۶(۲۱): ۱۶۷-۱۸۵.
۴۰. سردارنیا، خلیل‌اله و شاکری، حمید (۱۳۹۳). تبیین حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه با رویکرد روشی زمینه‌گرا، مجله مطالعات حقوقی، ۶(۴): ۲۷-۵۳.
۴۱. شاه‌آبادی، ابوالفضل و جامه‌بزرگی، آمنه (۱۳۹۲). نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۱(۲): ۱-۱۷.
۴۲. صفریان، روح‌الله و امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد (۱۳۹۶). الگوی حکمرانی خوب: سرمایه اجتماعی و توسعه همه‌جانبه، فصلنامه دولت‌پژوهی، ۳(۱۲): ۱۴۵-۱۸۱.
۴۳. عیوضی، محمدرحیم؛ مرزبان، نازنین و صالحی، معصومه (۱۳۹۶). از بررسی حکمرانی خوب تا الگوی حکمرانی پایدار، فصلنامه راهبرد، ۲۶(۲۴): ۵۵-۸۵.
۴۴. کعبی، عباس (۱۳۹۰). بایسته‌های حکمرانی در فرمان حکومتی امیرالمومنین(ع) به مالک اشتر. تهران: مؤسسه آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
۴۵. کمیجانی، علی و عیوضی، محمدرحیم (۱۴۰۰)، سیمای حکمرانی مطلوب در ایران: از ظرفیت تا فرصت، فصلنامه راهبرد، ۳۰(۱۰): ۴۲۷-۴۶۵.
۴۶. کمیجانی، علی (۱۳۹۸). آینده‌پژوهی راهبردی حکمرانی مطلوب، رساله دکتری آینده‌پژوهی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی(ره).
۴۷. کمیجانی، علی؛ عیوضی، محمدرحیم؛ بزرگمهری، مجید و نظامی‌پور، قدیر (۱۳۹۸). سیمای حکمرانی مطلوب در آینده‌پژوهی: از تصویرپردازی تا شکل‌بخشی آینده، دوفصلنامه آینده‌پژوهی ایران، ۴(۱): ۲۰۷-۲۳۵.
۴۸. مرشدی‌زاد، علی (۱۳۹۶). حکمرانی خوب و حکمرانی مطلوب در تمدن نوین اسلامی، دوفصلنامه آینده‌پژوهی ایران، ۲(۳): ۱۲۵-۱۴۰.
۴۹. یوسفی‌شیخ‌رباط، محمدرضا و بابایی، فهیمه (۱۳۹۴). طراحی مدل حکمرانی خوب بر اساس نامه مالک اشتر و مقایسه آن با اصول حکمرانی خوب بانک جهانی، فصلنامه اقتصاد اسلامی، ۱۱(۵۷): ۳۱-۶۲.
۵۰. نهج‌البلاغه (۱۳۸۵). ترجمه محمد دشتی، قم: مؤسسه فرهنگی و تحقیقاتی امیرالمومنین(ع).
۵۱. ابراهیمی‌فر، طاهره و یعقوبی‌فر، حامد (۱۳۹۳)، تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر افکار عمومی؛ بررسی موردی انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸، فصلنامه علمی - تخصصی دانش انتظامی، ۷(۱): ۹۴-۶۹.
۵۲. جانستون، جی. (۱۳۸۲)، فرهنگ جغرافیای انسانی: حکمروایی، ترجمه ناصر برک‌پور، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها.

۵۳. خانیکی، هادی و حسین بصیریان جهرمی (۱۳۹۲)، کنشگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی؛ مطالعه کارکردهای فیس بوک در فضای واقعی، فصلنامه علوم اجتماعی، ۶۱: ۸۰-۴۶.
۵۴. کاستلز، مانوئل (۱۳۹۱). عصر اطلاعات: ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه احد علیقلیان، تهران: طرح نو.
۵۵. کاستلز، مانوئل (۱۳۹۳). قدرت ارتباطات، ترجمه حسین بصیریان جهرمی، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۵۶. کاستلز، مانوئل (۱۳۹۷). شبکه‌های خشم و امید (جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت)، ترجمه مجتبی قلی‌پور، تهران: مرکز.
۵۷. کاستلز، مانوئل؛ پیتر ویلنز، گدافل بکسل؛ یوناس تالبرگ، آندرس اوهلین و آری، گاسویچ (۱۳۹۸). تحولات حکمرانی در عصر جهانی شدن، ترجمه مهدی مقدری، تهران: انتشارات نگاه معاصر.
۵۸. کریمی مله، علی و رحمتی، رضا (۱۳۹۱). آسیب‌شناسی دموکراسی در عصر جهانی شدن، فصلنامه روابط خارجی، ۴(۱): ۱۴۹-۱۹۰.
۵۹. مرجان بدیعی، ازندهای و همکاران (۱۳۹۸). حکمرانی در قرن ۲۱ و چالش‌های پیش روی آن، فصلنامه آمایش سیاسی فضا، ۱(۳): ۱۸۸-۱۸۰.
۶۰. معمارزاده، غلامرضا و همکاران (۱۳۸۹). حکمرانی خوب: اکولوژی متعادل، پژوهش‌های مدیریت، ۸۴: ۲۱-۴۵.
۶۱. موثقی، احمد و بهزاد عطارزاده (۱۳۹۱). نقش و تأثیر فضای مجازی بر جنبش‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی مصر، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۹(۳): ۱۹۱-۴۷.
۶۲. نش، کیت (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی سیاسی معاصر، جهانی شدن، سیاست، قدرت، ترجمه محمدتقی دلفروز، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات کویر.
۶۳. نظری، علی اشرف و مجتبی قلی‌پور (۱۳۹۶). رسانه‌های جدید اجتماعی و نقش آن‌ها در بازنمایی کنش‌های جمعی، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، ۴(۱۴): ۱۷۴-۱۴۸.
۶۴. نوری، مختار و قلی‌پور مجتبی (۱۳۹۷). رسانه‌های جدید و کنش جمعی در جامعه‌شناسی سیاسی ایران، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۹(۲): ۵۳-۳۳.
۶۵. عقیلی، س. و جعفری، ع. (۱۳۹۱). نقش اینترنت در توسعه سیاسی، مطالعات رسانه‌ای، ۱۹(۷): ۹-۱.
66. Internet, Impact on Politics (2002). International Encyclopedia of the Social Sciences. Retrieved March 28, 2022 from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/internet-impact-politics>
67. Acemoglu, D., Hassan, T. A., & Tahoun, A. (2018). The power of the street: Evidence from Egypt's Arab Spring. *The Review of Financial Studies*, 31(1), 1-42
68. Ades. A, & R Di Tella (1999) "Rents, Competition and Corruption", *American Economic Review*, volume 89, issue 4. 982 – 993.
69. Atkins, Scott & Philip Charlton & Danielle Avery (2019) "Governance: Balance, Responsibility and Escalation", available in: <https://www.nortonrosefulbright.com/en-pk/knowledge/publications/b5418d61/governance---balance-responsibility-and-escalation>.
70. Choucri, N (2012) *Cyber politics in International Relations*. Cambridge, MA: MIT Press.
71. D. Goldsmith and M. Siegel, "Cyber Politics: Understanding the Use of Social Media for Dissident Movements in an Integrated State Stability Framework," 2012 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining, 2012, pp. 1321-1328, Doi: 10.1109/ASONAM.2012.227.

72. Digital Economy and Society index report (1999-2019) Use of Internet Service, available in: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/use-internet-and-online-activities>
73. Ezebuonyi, E. E. & Ejezie, L. N. (2012). "The Mass Media. Political Advertising and Nigerian Voters: An appraisal". 1st International Conference of the Department of English, Anambra State University, Igbariam Campus. Pp.283-291.
74. Ezebuonyi, Ephraim & Onuigbo, Ugochukwu & Ezeogu, Daniel. (2014). Cyber-Politics: Analysis of New Media and Political Information Management Interface for Electoral Participation in Nigeria. 1. 47-57.
75. Gerbaudo, P. (2012). Tweets and the streets: Social media and contemporary activism. Pluto Press.
76. Ghoni W. 2012. Revolution 2.0: The Power of the People Is Greater than the People in Power: A Memoir. New York: Houghton Mifflin Harcourt
77. Graham, John & et.al (2003) "Principle For Good Governance in the 21 Century", Policy Brief, No.15.
78. Johnston M., (2003), Good Governance: Rule of Law, Transparency and Accountability, Department of Political Sciences, Colgate University Publication.
79. Johnston, Michael "good governance: rule of law, transparency and accountability" in united nations public administration network available in: <http://www.tejaratefarda.com>
80. Kaufmann, Daniel (2008) "Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2008", World Bank Policy Research Working Paper No 4654.
81. Kaufmann, Daniel, (2003), "Rethinking Governance Empirical Lessons Challenge Orthodoxy", Available in SSRN: <https://ssrn.com/abstract=386904> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.386904>
82. Kevin A. Hughes and John E. Hill (1998), Cyberpolitics; Activism in the Age of the Internet, Rowman & Littlefield.
83. Lateef, K. Sarwar (2016) "evolution of the World Bank's thinking on governance", background paper governance and the law, World Development report.
84. Maldonado, Nicole (2010), "World Bank's evolving concept of good governance and its impact on human rights", Doctoral workshop on development and international organizations, Stockholm, Sweden, May 29-30, 2010.
85. Mitchell A, Gottfried J, Fedeli S, Stocking G, Walker M. 2019. Many Americans say made-up news is a critical problem that needs to be fixed. Tech. Rep., Pew Res. Cent., Washington, DC
86. Schmitt, Carl (1932), The Concept of the Political, Rutgers University Press.
87. SEOANE, M. V., & SAGUIER, M. (2019). Cyberpolitics, digitalization and international relations: A critical political economy approach. Relaciones Internacionales, 40,
88. Webster dictionary (2021) "Political Process", available in: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/political%20process#:~:text=%3A%20the%20process%20of%20the%20formulation,political%20leadership%20and%20public%20opinion>
89. World Bank (2003), "World Development Report 2003: Sustainable Development in a Dynamic World: Transforming Institutions, Growth and Quality of Life", Washington D.C.
90. World Bank, (1999) "Finding on Governance, Institutions and Development" available in: www.worldbank.org
91. Zhuravskaya, Ekaterina, Maria Petrova, Ruben Enikolopov (2020) Political Effects of the Internet and Social Media, Annual Review of Economics 12:1, 415-438.
- 92.
93. 21. Elahi, K, Q. (2009). UNDP on Good Governance. International Journal of Social Economics, 36(12), 1167-1180.

94. 22. Grindle, S., M. (2017). Good Governance, R.I.P.: A Critique and an Alternative. *Governance*, 30(1), 17-22.
95. 23. Hope, K.R. (2009). Capacity Development for Good Governance in Developing Countries: Some Lessons from the Field. *International Journal of Public Administration*, 32, 728-740.
96. 24. Jamshidi, M.H. & Safari, M. (2016). Principles of Good Governance in the "Charter of Malik al-Ashtar" (Comparative Analysis of Good Governance Indicators of the World Bank and the Mundane Aspects of Alavi Governance in the Charter of Malik alAshtar). *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, Special Issue (June): 639-659.
97. 25. McLean, I. and McMillan, A. (2009). *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
98. 26. Obioha, U.P.(2011). The Nature of Justice, *Journal of Social Sciences*. 29(2),183-
100. TavakoliSadat, F., BeigiNia, A., Abedi, M. & Rahnema, A. (2017). Good Governance According to Nahjolbalaghe Context. *Journal of Politics and Law*, 10 (1), 42-49.
101. 28. Tonn, B. (2012). Futures of Governance. *Futures*, 44, 771-772.
102. 29. UNDP (1997). *Governance for Sustainable Human Development: A UNDP Policy Document*. New York: United Nations Development Program.
103. 30. Welch, G. & Nuru, Z. (2006). *Governance for the Future: Democracy and Development in the Least Developed Countries*. UNDP.
104. Bahadori, A. (2020). Thematic Analysis of Amir al-Mu'minin Ali's (A.S) Covenant with Malek
105. Ashtar. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 7(28), 57-77.[In Persian]
106. Bameri, N., Mnshadi, M., & Eslami, R. (2017). *Practical Politics and Governance Techniques of Imam Ali: Case Study of Governmentality in Letters of Nahjolbalaghe*. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 5(19), 83-100. [In Persian]
109. Darzi, G., & Sadrieh, P. (2016). *Interdisciplinary Approach to Good Governance; Contextualizing Good Governance in the Quran and Nahj*. *Nahjolbalagheh Research*, 14(3), 103-126. [In Persian]
112. Dowleh, F., Sayfollahi, S., & Zanjani, H. (2019). *Study the Context and Barriers to the Formation of Good Governance in Contemporary Iran*. *Social Science Quarterly*, 13(2), 123-154. [In Persian]
115. Elahi, K, Q. (2009). UNDP on Good Governance. *International Journal of Social Economics*, 36(12):1167-1180.
117. Eivazi, M., Marzban, N., & Salehi, M. (2018). *A Search for Good Governance: towards the Sustainable Governance Model*. *Journal of Strategy*, 26(4), 55-85. [In Persian]
119. Emami, M. & Shakeri, H. (2017). *A Glimpse of the Good Governance and Human Rights Ratio*. *Journal of Human Rights*, 12(1), 23-48. [In Persian]
- 120.

121. Emami, M. & Shakeri, H. (2015). Good Governance and the Constitution of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Comparative Law*, 1(2), 25-57. [In Persian]
122. Grindle, S. M. (2017). Good Governance, R.I.P.: A Critique and an Alternative. *Governance*, 30(1): 17-22.
123. Halimi Jلودار, H., Alavian, M., & Nikjahan, A. (2022). Comparative Study of "Good Governance" based on Nahj al-Balagheh's Letter 53 and ESCAP's Opinions. *Nahjolbalagheh Research*, 21(3), 241-262. [In Persian]
124. Hope, K.R. (2009). Capacity Development for Good Governance in Developing Countries: Some Lessons from the Field. *International Journal of Public Administration*, 32, 728-740.
125. Jamshidi, M.H. & Safari, M. (2016). Principles of Good Governance in the "Charter of Malik al-Ashtar" (Comparative Analysis of Good Governance Indicators of the World Bank and the Mundane Aspects of Alavi Governance in the Charter of Malik alAshtar). *International Journal of Humanities and Cultural Studies, Special Issue (June)*: 639-659.
126. Kabi, A. (2012). Necessities of Governance in Amir Al-Mumenin Decree to Malek Ashtar. Tehran: Institute for Management and Planning Studies. [In Persian]
127. Komijani, A. (2020). Strategic Futuring of Good Governance. Ph.D. Dissertation in Futures Studies, Imam Khomeini International University(IKIU), Iran. [In Persian]
128. Komijani, A., & Eivazi, M. (2021). The Profile of Good Governance in Iran: From Capacity to Opportunity. *Journal of Strategy*, 30(3), 427-465. [In Persian]
129. Komijani, A., Eivazi, M., Bozorgmehri, M., & Nezamipoor, gh. (2019). The Profile of Good Governance in Futures Studies: From Imaging to Shaping of the Futures. *Journal of Iran Futures Studies*, 4(1), 207-235. [In Persian]
130. McLean, I. and McMillan, A. (2009). *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
131. Morshedzad, A. (2017). Good Governance and Desired Governance in the New Islamic Civilization. *Journal of Iran Futures Studies*, 2(2), 125-140. [In Persian]
132. Nahjolbalagha (2007). Translated by Mohammad Dashti. Qom: Cultural and Research Institute of Amir Al-Mumenin. [In Persian]
133. Obioha, U.P.(2011). The Nature of Justice. *Journal of Social Sciences*, 29(2):183-192.
134. Poorezat, A. (2011). Researching the Ethical Governance Dimensions in Amir's (AS) Covenant.

152. Nahjolbalagheh Research, 30, 115-132. [In Persian]
153. Saei, A. & Roshan, T. (2011). Analyzing the Quality of Governance in Iran. *Cultural Studies & Communication*, 6(21), 167-187. [In Persian]
154. Safariyan, R., & Emamjomehzadeh, S. J. (2018). Model of Good Governance: Social Capital and Comprehensive Development. *State Studies*, 3(12), 145-181. [In Persian]
155. Sardarnia, Kh. & Shakeri, H. (2015). Explaining of Good Governance in Nahjol-balagheh by Contextual (Communitarian) Approach. *Journal of Legal Studies*, 6(4), 27-53. [In Persian]
156. Shahabadi, A., & Jamebozorgi, A. (2014). Theory of Good Governance from Imam Ali's (AS) Perspective. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 1(2), 1-17. [In Persian]
157. TavakoliSadat, F., BeigiNia, A., Abedi, M. & Rahnama, A. (2017). Good Governance According to Nahjolbalaghe Context. *Journal of Politics and Law*, 10 (1): 42-49.
158. Tonn, B. (2012). Futures of Governance. *Futures*, 44: 771-772.
159. UNDP (1997). Governance for Sustainable Human Development: A UNDP Policy Document. New York: United Nations Development Program.
160. Welch, G. & Nuru, Z. (2006). Governance for the Future: Democracy and Development in the Least Developed Countries. UNDP.
161. Yousefi Sheikh-Robat, M., & Babaei, F. (2015). Good Governance Model on the Basis of Malik-Ashtar Letter: A Design and Comparison with the World Bank's Good Governance Principles. *Islamic Economics*, 15(57), 31-62. [In Persian]
162. Altschuler, D., & Corrales, J. (2013). The promise of participation: Experiments in participatory governance in Honduras and Guatemala. Springer.
163. Batory, A., & Svensson, S. (2019). The use and abuse of participatory governance by populist governments. *POLICY AND POLITICS*, 47(2), 227-244. <https://doi.org/10.1332/030557319X15487805848586>
164. Bosel, T., Reinal, A., & Marshall, J. A. R. (2017). Collective decision-making. *CURRENT OPINION IN BEHAVIORAL SCIENCES*, 16, 30-34. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2017.03.004>
165. Bui, T. X. (1987). A group decision support system for cooperative multiple criteria group decision making. *Lecture Notes in Computer Science*, Berlin Heidelberg, Germany, Springer-Verlag.
166. Camba, A. A. (2014). Participatory Governance in the EU Enhancing or Endangering Democracy and Efficiency? *GOVERNANCE-AN INTERNATIONAL JOURNAL OF POLICY ADMINISTRATION AND INSTITUTIONS*, 27(3), 536-538. <https://doi.org/10.1111/gove.12097>
167. de Oca, M. A., Ferrante, E., Scheidler, A., Pincirol, C., Birattari, M., & Dorigo, M. (2011). Majority-rule opinion dynamics with differential latency: a mechanism for self-organized collective decision-making. *SWARM INTELLIGENCE*, 5(3-4, 1, SI), 305-327. <https://doi.org/10.1007/s11721-011-0062-z>

177. Emerson, K., & Nabatchi, T. (2015). Evaluating the productivity of collaborative governance regimes: A performance matrix. *Public Performance & Management Review*, 38(4), 717–747.
178. Forde, C. (2020). Participatory governance in Ireland: Institutional innovation and the quest for joined-up thinking. *ADMINISTRATION*, 68(3), 1–20. <https://doi.org/10.2478/admin-2020-0013>
179. Gerrits, L., & Marks, P. (2017). *Understanding collective decision making: a fitness landscape model approach*. Edward Elgar Publishing.
180. Halim, R. (2018). COLLABORATIVE GOVERNANCE MODEL IN THE VILLAGE FUND MANAGEMENT AT BANGGAI REGENCY (MODEL GOVERNANS KERJASAMA DALAM PENGURUSAN DANA KAMPUNG DI KABUPATEN BANGGAI). *ASIAN JOURNAL OF ENVIRONMENT, HISTORY AND HERITAGE*, 2(2).
181. HIRSCH, S., & SHULMAN, L. C. (1976). PARTICIPATORY GOVERNANCE - MODEL FOR SHARED DECISION-MAKING. *SOCIAL WORK IN HEALTH CARE*, 1(4), 433–446. https://doi.org/10.1300/J010v01n04_04
182. Horsley, J. P. (2009). Public participation in the people's republic: developing a more participatory governance model in China. Retrieved July, 30, 2010.
183. Iaryczower, M., Shi, X., & Shum, M. (2018). Can Words Get in the Way? The Effect of Deliberation in Collective Decision Making. *JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY*, 126(2), 688–734.
184. Khaluf, Y., Ferrante, E., Simoens, P., & Huepe, C. (2017). Scale invariance in natural and artificial collective systems: a review. *Journal of the Royal Society Interface*, 14(136), 20170662.
185. Kravchenko, E. M. (2018). The role of leadership in the relationship between collective organizational efficacy and collective work engagement. *PSYCHOLOGY-JOURNAL OF THE HIGHER SCHOOL OF ECONOMICS*, 15(3, SI), 590–605. <https://doi.org/10.17323/1813-8918-2018-3-590-605>
186. Laughlin, P. R. (2011). Social choice theory, social decision scheme theory, and group decision-making. *GROUP PROCESSES & INTERGROUP RELATIONS*, 14(1), 63–79. <https://doi.org/10.1177/1368430210372524>
187. Lloyd, A., Joseph-Williams, N., Edwards, A., Rix, A., & Elwyn, G. (2013). Patchy 'coherence': using normalization process theory to evaluate a multi-faceted shared decision making implementation program (MAGIC). *IMPLEMENTATION SCIENCE*, 8. <https://doi.org/10.1186/1748-5908-8-102>
188. Makinson, J. C., Schaerf, T. M., Wagner, N., Oldroyd, B. P., & Beekman, M. (2017). Collective decision making in the red dwarf honeybee *Apis florea*: do the bees simply follow the flowers? *INSECTES SOCIAUX*, 64(4), 557–566. <https://doi.org/10.1007/s00040-017-0577-4>
189. Marks, P., Gerrits, L., & Marx, J. (2019). How to use fitness landscape models for the analysis of collective decision-making: a case of theory-transfer and its limitations. *BIOLOGY & PHILOSOPHY*, 34(1). <https://doi.org/10.1007/s10539-018-9669-4>
190. Mohammadi, N., & Danaeefard, H. (2019). A Model of Collaborative Governance for Renewable Energy Development in Iran: an Institutional Perspective. *Quarterly Journal of Energy Policy and Planning Research*, 5(3).
191. Roper, B. W. (1986). Evaluating polls with poll data. *Public Opinion Quarterly*, 50(1), 10–16.
192. Schmitter, P. C., Grote, J., & Gbikpi, B. (2002). Participatory Governance. Political and societal implications. Leske & Budrich, Opladen.
193. Van Deemen, A., & Rusinowska, A. (2010). Collective decision making: Views

- from social choice and game theory (Vol. 43). Springer Science & Business Media.
194. Waheduzzaman, W., Van Gramberg, B., & Ferrer, J. (2018). Bureaucratic Readiness in Managing Local Level Participatory Governance: A Developing Country Context. *AUSTRALIAN JOURNAL OF PUBLIC ADMINISTRATION*, 77(2, SI), 309–330. <https://doi.org/10.1111/1467-8500.12256>
195. Wu, B., Zhou, X., Jin, Q., Lin, F., & Leung, H. (2017). Analyzing Social Roles Based on a Hierarchical Model and Data Mining for Collective Decision-Making Support. *IEEE SYSTEMS JOURNAL*, 11(1), 356–365. <https://doi.org/10.1109/JSYST.2014.2386611>
196. Xu, Y. (2019). Collective decision-making of voters with heterogeneous levels of rationality. *PUBLIC CHOICE*, 178(1–2), 267–287. <https://doi.org/10.1007/s11127-018-00627-7>.